

DE HEILIGE
HUWELIJKE STAAT

DE HEILIGE HUWELIJKE STAAT

EEN BIJBELSE VISIE
OP (HER)TROUWEN EN SCHEIDEN

HERZIENE UITGAVE

Grafische verzorging: Den Hertog B.V. Houten

© 2020: De Synodale Commissie kerkelijke huwelijksbevestiging na echtscheiding in opdracht van de Generale Synode 2019 van de Gereformeerde Gemeenten

Foto omslag: iStockphoto

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Woord vooraf	II
Woord vooraf bij deze herziene uitgave	15
1. Waarde en betekenis van het huwelijk in bijbels licht	17
1.1. Goddelijke instelling - 17	
1.2. Heilig - 18	
1.3. Eerbaar - 20	
1.4. Verbond - 21	
1.5. Liefde en trouw - 23	
1.6. Vervlechting - 24	
2. Uitleg van Schriftgegevens	26
2.1. De plaats van het zevende gebod op de tweede tafel van Gods wet - 26	
2.2. Relevante Schriftgegevens: Matthéüs 19:1-9 e.a. - 29	
2.2.1. Exegese - 29	
2.2.1.1. Matthéüs 19:1-9 - 29	
2.2.1.2. Matthéüs 5:31-32 - 40	
2.2.1.3. Markus 10:2-11 - 40	
2.2.1.4. Lukas 16:18 - 41	
2.2.1.5. Romeinen 7:1-3 - 42	
2.2.2. Conclusies - 43	
2.3. Relevante Schriftgegevens: 1 Korinthe 7:10-16	45
2.3.1. Exegese - 45	
2.3.2. Conclusies - 55	
2.4. Relevante Schriftgegevens: Efeze 5	56
2.4.1. Exegese - 56	
2.4.2. Conclusies - 59	
2.5. Het begrip porneia en andere begrippen	60
2.5.1. Exegese - 60	
2.5.2. Conclusies - 65	

3. Het spreken van de Schrift over echtscheiding	67
3.1. Wezen van het huwelijk - 67	
3.2. Hoerij als oorzaak van en reden tot scheiding - 68	
3.3. Causa religionis - 70	
4. Het spreken van de Schrift over hertrouwen	74
4.1. Leden van de gemeente die niet in het ambt dienen - 74	
4.1.1. Mag iemand die verlaten werd, terwijl er niet duidelijk sprake was van hoerij, hertrouwen? - 74	
4.1.2. Is een tweede huwelijk mogelijk als overspel is bedreven voorafgaand aan, maar aangetoond na de scheiding? - 75	
4.1.3. Is een tweede huwelijk mogelijk als overspel is bedreven nadat de echtscheiding is voltrokken? - 76	
4.1.4. Is een tweede huwelijk mogelijk als een van de twee partners na een ongeoorloofde echtscheiding is overleden? - 77	
4.1.5. Zijn er criteria en aandachtspunten aan te geven voor kerkenraden in relatie tot het bewijzen van overspel? In welke volgorde? - 79	
4.1.6. Behoudt een oorspronkelijk huwelijk zijn bijbelse geldigheid, ook al is er een ander huwelijk door een van de echtelieden aangegaan? - 79	
4.1.7. Moet een nieuw huwelijk na een ongeoorloofde echtscheiding bij schuldbelijdenis worden ontbonden? - 81	
4.2. Ambtsdragers - 83	
4.2.1. Leviticus 21 - 83	
4.2.2. Herderlijke brieven - 84	
4.2.3. Bevestigingsformulier - 85	
5. De waardevolle adviezen van onze vaders	87
5.1. De Oude Kerk - 87	
5.2. De Reformatie - 88	
5.3. Latere gereformeerde theologen - 89	
5.4. Uitspraken van onze vaders en deze tijd - 89	
5.5. Conclusies - 91	

6. De weerbarstige praktijk	95
7. Concluderende opmerkingen	99
7.1. Betreffende echtscheiding en hertrouwen -	99
7.2. Betreffende kerkelijke tucht -	102
7.3. Betreffende het respecteren van de burgerlijke overheid -	103
7.4. Betreffende het pastoraat -	103

WOORD VOORAF

Vragen rond huwelijk, echtscheiding en hertrouwen na echtscheiding zijn niet specifiek iets van onze tijd. Toch spitsen ze zich in onze tijd enorm toe door de veranderde visie op het huwelijk, seksualiteit en echtscheiding. Het is daarom van groot belang om op grond van Gods Woord na te gaan wat het huwelijk eigenlijk is. Hoe vast en onverbreekbaar het is ondanks de geest van de tijd. Het is een verbond tussen één man en één vrouw voor het leven.

Echtscheiding neemt ook onder ons meer en meer toe. Als mensen van deze tijd worden we door de tijdgeest beïnvloed. De gemakkelijke wijze waarop huwelijken voor de wet kunnen worden ontbonden, laat ook onze gemeenten niet onberoerd. In het laatste der dagen waarin wij leven zal, zoals de Schrift zegt, de liefde van velen verkouden. Maar ook waar de liefde verkoudt, blijft de eis van trouw aan elkaar, zoals beloofd voor de burgerlijke overheid en met een eed bevestigd voor Gods aangezicht. De vrouw blijft aan de man verbonden zolang hij leeft. Dat geldt ook voor de man aan zijn vrouw (zie Romeinen 7).

Na nauwgezette exegese kan geen andere conclusie worden getrokken dan dat Gods Woord daarop slechts één uitzondering maakt, namelijk als er sprake is van overspel. Op deze en aanverwante zaken gaat het rapport 'De heilige huwelijke staat' in.

Dit rapport is opgesteld door een commissie, daartoe ingesteld door de Generale Synode van de Gereformeerde Gemeenten. De synodale commissie bestond uit ds. G.J. van Aalst, J. Bloemendaal, G. Roos, ds. A. Schreuder en ds. W. Silfhout. De Synode heeft het door de commissie uitgebrachte rapport besproken en – zoals

het thans voor u ligt – op 27 maart 2008 met grote instemming aanvaard. Dat betekent dat de uitspraken die onder paragraaf 7 zijn gedaan, moeten worden beschouwd als synodale uitspraken, dus kerkelijk gezag hebben.

De Generale Synode heeft ook uitgesproken dat:

1. in geval passages uit Acta of rapporten van de Gereformeerde Gemeenten uit het verleden niet overeenkomen met het rapport ‘De heilige huwelijke staat’, dit rapport gelding heeft;
2. het aan de Generale Synode 2004 uitgebrachte rapport van de commissie kerkelijke huwelijksbevestiging na echtscheiding dat door de Synode op 17 maart 2005 als ‘voorlopig’ werd getypeerd, na de behandeling van de nu ter tafel liggende rapporten is vervallen.

Hoewel de uitspraken van de Generale Synode kerkelijk gezag hebben, heeft de Synode het individuele geweten van dienaren des Woords niet willen binden in twee gevallen. Zo kan het zijn dat een dienaar van het Woord op grond van de Schrift tot de conclusie kan komen dat ook een tweede huwelijk na overspel niet mogelijk is. Hij kan niet gedwongen worden hieraan zijn medewerking te verlenen.

Diezelfde gewetensruimte heeft de Synode gelaten aan hen, die – in de lijn zoals verschillende van onze vaders over de *causa religionis* spreken – moeite hebben met de conclusie in het rapport dat een tweede huwelijk na *causa religionis* niet mogelijk is. Daarbij is wel uitgesproken dat voorkomen moet worden dat dit dan in de praktijk zodanig wordt opgerekt, dat elke vorm van kwaadwillige verlating tot echtscheiding mag leiden en de weg baant naar een tweede huwelijk.

Bij het opstellen van het rapport is de commissie zich er terdege van bewust geweest dat de praktijk op dit gebied erg weerbarstig is. Het beschrijven van allerlei praktijksituaties zou echter

tekortdoen aan de opdracht van de Generale Synode om vooral een exegetische studie van essentiële Schriftplaatsen te doen. De commissie hoopt niettemin dat het rapport de nodige richtlijnen biedt om in soms heel ingewikkelde en schrijnende praktijk-situaties te handelen overeenkomstig Gods Woord. Dat moet en kan immers het enige richtsnoer zijn. Samen eerbiedig en onbevooroordeeld luisteren naar de Heilige Schrift en ondanks alle verwarring zich toch laten gezeggen door dit Woord, is niet de gemakkelijkste weg, maar wel de meest heilzame in het licht van de enige troost in leven en sterven.

De Generale Synode heeft genoemde commissie opdracht gegeven de inhoud van het rapport naar de gemeenten toe bekend te maken onder andere middels één of meer publicaties, zodat het bijbels denken over huwelijk, echtscheiding en hertrouwen – tegenover het seculiere denken – wordt bevorderd.

Met deze publicatie wil de commissie aan die opdracht gestalte geven. De Heere moge er Zijn onmisbare zegen over gebied, zodat de ‘bloem van het paradijs’ onder ons mag bloeien door de herscheppende genade die in Christus Jezus is, zoals de apostel Paulus daarover zo schoon schrijft in Eféze 5. Tot Gods eer en het welzijn van zondaren.

De Synodale Commissie kerkelijke
huwelijksbevestiging na echtscheiding,
Ds. W. Silfhout, voorzitter

WOORD VOORAF BIJ DEZE HERZIENE UITGAVE

De vragen rond huwelijk, echtscheiding en hertrouwen na echtscheiding zijn sinds de Generale Synode van 2007 alleen maar toegenomen. Tijdens de Generale Synode van 2019 lagen enkele instructies ter tafel die aandrongen op verduidelijking of aanvulling van het in 2008 uitgegeven rapport.

De Generale Synode stelde een Commissie in om advies uit te brengen over de genoemde instructies. De Commissie bestond uit oud. B. Agteresch, ds. B. Labee (voorzitter), oud. G. Roos (secretaris), ds. M.H. Schot en ds. D. de Wit.

De Synode aanvaardde de adviezen van de commissie. De aangevulde uitspraken onder paragraaf 7 moeten worden beschouwd als synodale uitspraken. Zij hebben dus kerkelijk gezag. Dat betekent dat niet meer de vorige, maar deze herziene uitgave van *De heilige huwelijke staat* voortaan gezaghebbend is.

Ten slotte verschijnt deze uitgave ook in dankbare herinnering aan de secretaris van de commissie, Gerrit Roos, die ons op 21 april 2020 door de dood ontvallen is. We geloven dat hij is ingegaan in de bruiloftszaal waar de Bruidegom Zijn bruidskerk eeuwig tot Zich neemt.

De Synodale Commissie kerkelijke
huwelijksbevestiging na echtscheiding 2019,
Ds. B. Labee, voorzitter

WAARDE EN BETEKENIS VAN HET HUWELIJK IN BIJBELS LICHT

Dit rapport begint met een beschrijving van de Schriftuurlijke waarde en betekenis van het huwelijk. Het rapport aan de Generale Synode 1977 van de Gereformeerde Gemeenten zegt daar heel wat over. Het is een waardevol rapport. Maar vanwege de maatschappelijke ontwikkelingen sinds 1977 blijkt het nodig opnieuw aandacht te schenken aan de betekenis van het huwelijk in bijbels licht.

De Generale Synode 2001 aanvaardde het rapport ‘De huidige huwelijkswet en de taak van de kerk’. Ook daarin wordt een uiteenzetting gegeven van het belang en de inhoud van het huwelijk in het licht van Gods Woord. Dit rapport maakt van die uiteenzetting dankbaar gebruik.

1.1. Goddelijke instelling

Het huwelijk is een instelling van God. God schiep de mens naar Zijn beeld (Genesis 1:27). Bij de schepping van de mens sprak de Heere: ‘Het is niet goed, dat de mens alleen zij; Ik zal hem een hulpte maken, die als tegen hem over zij’ (Genesis 2:18). God schiep Adam en Eva als man en vrouw, mannelijk en vrouwelijk. ‘Daarom zal de man zijn vader en zijn moeder verlaten, en zijn vrouw aankleven; en zij zullen tot één vlees zijn’ (Genesis 2:24).

God heeft in Zijn aanbiddelijke wijsheid en goedheid man en

vrouw geschapen. Zij zijn aangelegd op het huwelijk. Dat wil zeggen: ze zijn zo geschapen, dat ze, mannelijk en vrouwelijk, op elkaar betrokken zijn. Opdat uit hen het menselijk geslacht zou worden geboren en opdat zij, verschillend van aanleg en gaven, elkaar zouden helpen in de levensroeping en elkaars leven zouden vervullen.

God heeft het huwelijk al vóór de zondeval ingesteld. Kerkvaders als Gregorius van Nyssa en Johannes Chrysostomus leerden dat het huwelijk pas na de zondeval was ingesteld met als doel de zonde tegen te gaan. Maar de Heilige Schrift leert ons duidelijk dat het huwelijk geen noodoplossing is waarmee God tegemoet zou willen komen aan de zondige begeerten van de mens.

Reeds in het paradijs, toen de mens nog zonder zonde was, toen hij nog helemaal het beeld van God vertoonde, toen zijn natuur nog ongeschonden was, toen reeds heeft God het huwelijk ingesteld en geheiligd. Het is het eerste werk dat God voor de mens gedaan heeft. Toen al heeft Hij de man een verlangen naar zijn vrouw en de vrouw een verlangen naar haar man in het hart gegeven. Dit verlangen is geen gevolg van de zonde.

1.2. Heilig

Het huwelijk is heilig. God, Die heilig is, heeft deze unieke verbintenis van man en vrouw ingesteld. Daarom is het huwelijk heilig. Hoe waardevol God het huwelijk acht, blijkt ook uit de wijze waarop God de vrouw geschapen heeft, namelijk uit het lichaam van de man, en het feit dat Hij haar direct na haar schepping met de man verbonden heeft.

Door de zondeval is ook het huwelijk aan de gevolgen van de zonde onderworpen. Maar ook dan blijft het een heilige instelling

van God. De bedoeling van God ten aanzien van het huwelijk blijft ook na de zondeval onverminderd van kracht. Het is niet geworden tot een door God toegelaten noodzakelijk kwaad, zoals Thomas van Aquino leerde, maar het blijft bij God in hoog aanzien staan.

God heeft het huwelijk niet bedoeld als een instelling van lager geestelijke orde, maar als een heilige zaak. In Efeze 5 vergelijkt Paulus het huwelijk zelfs met de relatie tussen Christus en Zijn gemeente. Als de apostel aan de gehuwden de relatie tussen Christus en Zijn gemeente ten voorbeeld stelt, blijkt wel hoe rein en heilig God het huwelijk acht. Het huwelijk behoort naar Gods bedoeling iets af te schaduwen van de heiligheid van het geestelijk huwelijk tussen Christus en Zijn bruidskerk.

Dat blijkt ook uit de verheven wijze waarop in het Oude Testament over het huwelijk wordt gesproken. Als God Zijn liefde en genade jegens Zijn volk zo hartelijk mogelijk wil tonen en verklaren, dan maakt Hij Zichzelf bekend als een bruidegom en echtgenoot en worden Zijn kinderen aangeduid als Zijn bruid en echtgenote. Dat zien wij vooral in het Hooglied.

De zorg die de echtelieden binnen het huwelijk voor elkaar en voor het gezin hebben, krijgt onder meer gestalte in het huishouden en het dagelijks levensonderhoud. Dat zou de gedachte kunnen oproepen dat deze zorg alleen betrekking heeft op uitwendige dingen, de dingen van dit tijdelijke leven. Maar huishouden en gezin hebben juist alles te maken met het Koninkrijk van Christus en met de nieuwe schepping. In het huwelijksformulier wordt dat zo treffend weergegeven, waar als het eerste doel van het huwelijk wordt genoemd: ‘opdat de een de ander trouwelijk helpe en bijsta in alle dingen, die tot het tijdelijke en eeuwige leven behoren’.

Uit deze bewoordingen – ‘de een de ander’ – blijkt dat onze

vaderen het huwelijk hebben gezien als een verbintenis tussen één man en één vrouw. In de definitie van het huwelijk, zoals die is vastgesteld door de Generale Synode 2001, is dit bijbelse en onweerlegbare uitgangspunt ook opgenomen. We gaan daarom op dit aspect van het huwelijk niet verder in.

1.3. Eerbaar

In het huwelijksformulier wordt van de huwelijke staat gezegd dat hij God de Heere behaagt. Dat blijkt uit het feit dat het huwelijk Zijn eigen inzetting is. Door de aanwezigheid van de Heere Jezus op de bruiloft te Kana wordt dat nog eens bevestigd. Daarom moet de huwelijke staat ook eerbaar gehouden worden door allen. Ook de seksuele gemeenschap dateert, blijkens het gebod ‘Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt’ (Genesis 1:28), van vóór de zondeval en mag daarom niet als iets onreins beschouwd worden.

De Heere bindt de seksuele gemeenschap echter wel aan het huwelijk. Spreuken 5 waarschuwt de jongeman niet naar een hoer te lopen, maar zich te verblijden vanwege de huisvrouw van zijn jeugd. Ook in Spreuken 6 en 7 vinden we genoegzame aanwijzingen dat de Schrift in dit opzicht duidelijke grenzen trekt: de grens van het huwelijk.

In dit verband valt ook te wijzen op de geschiedenis van Amnon en Tamar in 2 Samuël 13:1-22. Als Sichem met Dina gemeenschap gehad heeft zonder huwelijk, ervaart Jakob dit als verontreiniging (Genesis 34:5). Haar broers spreken daarover als een dwaasheid in Israël. Ze schromen niet dit als een hoerenbehandeling te kenmerken: ‘Zou hij dan met onze zuster als met een hoer doen?’ (Genesis 34:31).

1.4. Verbond

In onze geseculariseerde samenleving wordt de wezenlijke betekenis van het huwelijk meer en meer beperkt tot een burgerrechtelijk contract dat wordt gesloten tussen twee personen van welk geslacht dan ook. Dat contract heeft dan tot doel de wederzijdse rechten en plichten vast te leggen. De vrijheid van elk individu om verbintenissen aan te gaan en verbintenissen te verbreken moet daarom ook van toepassing zijn op het huwelijk. Het huwelijk is in die gedachtegang niet meer dan het sluiten van een civiel contract dat met enige ceremoniële handelingen op het stadhuis of elders wordt opgesierd.

Deze gedachte heeft zich steeds verder ontwikkeld. Dat die ontwikkeling er uiteindelijk toe heeft geleid dat de overheid het huwelijk ook heeft opengesteld voor samenlevingsvormen tussen personen van hetzelfde geslacht is, in het licht van het voortgaande proces, niet verwonderlijk, maar wel in strijd met Gods Woord.

In dit opzicht is er niets nieuws onder de zon. In de Grieks-Romeinse wereld, waarin de apostel Paulus het Evangelie verkondigde, zagen mensen het huwelijk ook algemeen als een contract, dat kon worden verbroken. Het onderhouden van seksuele contacten buiten het huwelijk beschouwde men in deze heidense samenleving voorts als de gewoonste zaak van de wereld. In die samenleving hebben de apostelen op grond van de Schrift verkondigd dat het monogame huwelijk een scheppinginstelling is van de levende God. Het huwelijk kan en mag niet worden beschouwd als een contract dat naar believen van (een van de) echtgenoten kan worden verbroken. Het huwelijk is een door God ingesteld verbond, dat voor het gehele leven wordt aangegaan tussen één man en één vrouw. Door de dood wordt het huwelijk ontbonden.

Paulus schrijft aan de gemeente van Korinthe: ‘Een vrouw is door de wet verbonden, zo langen tijd haar man leeft; maar indien haar man ontslapen is, zo is zij vrij om te trouwen, dien zij wil, alleenlijk in de Heere’ (1 Korinthe 7:39). Het huwelijk als verbond krijgt, zoals wij zagen, nog een bijzondere onderstreping wanneer de apostel het huwelijksverbond gebruikt als een beeld van de verhouding tussen Christus en Zijn gemeente (Efeze 5:23).

Wanneer man en vrouw in het openbaar ten overstaan van de overheid elkaar het jawoord geven, dan sluiten zij voor Gods aangezicht een verbond met elkaar, dat zij in Zijn huis daarna laten bevestigen in het midden van de gemeente des Heeren.

De Bijbel spreekt duidelijk over dit verbondskarakter van het huwelijk. In Maleachi 2:14 spreekt de profeet over de echtgenote als over ‘de huisvrouw van uw verbond’. Spreuken 2:17 spreekt over ‘het verbond van haar God’. Dat wij vanuit het verbond tussen de Heere en Israël de lijnen mogen en moeten doortrekken naar het huwelijk, blijkt uit het feit dat de Heere Zelf Zijn relatie met Israël dikwijls vergelijkt met een huwelijk. Hij heeft Israël ondertrouwd en getrouwd.

Het verbondskarakter van het huwelijk betekent dat God erbij betrokken is, zoals Hij betrokken is bij verbondssluitingen tussen twee mensen of tussen twee volkeren. Denk bijvoorbeeld aan de eed die Abraham zijn knecht Eliëzer liet zweren, toen de aartsvader zijn knecht uitzond om een vrouw voor Izak te zoeken (Genesis 24). In het aangehaalde Maleachi 2:14 zegt de Heere tegen Israël dat Hij een Getuige is geweest ‘tussen u en tussen de huisvrouw uwer jeugd’.

Het huwelijk is een verbond gebaseerd op liefde en trouw. Zoals het verbond van God met Israël getekend is door liefde, zo is ook het huwelijk een verbondsbetrekking die in liefde gestalte krijgt.

1.5. Liefde en trouw

Het verbondskarakter van het huwelijk moet blijvend worden benadrukt. Ook in christelijke kring wordt immers nogal eens de opvatting gehuldigd dat er eigenlijk van een huwelijk geen sprake meer kan zijn als de onderlinge liefde tussen man en vrouw gaat ontbreken. Dat is een misverstand.

Het huwelijksverbond heeft niet de liefde als enig wezenskenmerk. Die liefde is in de eerste plaats eis van het verbond. Vandaar dat het klassieke huwelijksformulier aan de echtgenoot vraagt voor God en de gemeente te beloven dat hij zijn vrouw zal liefhebben. In het onderwijzende gedeelte wordt dat ook de vrouw voorgehouden. De wederzijdse liefde tussen echtgenoten moet er zijn als uiting van het verbondskarakter. Anders functioneert het huwelijk niet op de wijze zoals de Heere dat van ons vraagt in Zijn Woord. Het huwelijk moet afbeelding zijn van de relatie tussen Christus en Zijn gemeente. Daarom is de uitwendige band niet voldoende.

Een echt huwelijk is er als er sprake is van liefde en trouw. De liefde komt daarin uit, dat beiden van harte in die gemeenschap van lichaam en ziel willen leven. Zodra de bereidheid elkaar in liefde en trouw te dienen ontbreekt, vertoont de huwelijksband sporen van ontbinding, al blijft de huwelijksband in formele zin in stand. De verplichtingen van liefde en trouw blijven gelden! Het huwelijk is immers scheppingsinzetting. Ook daar waar wederbarende genade ontbreekt, blijft de eis van liefde en trouw en belooft de Heere ook Zijn hulp en bijstand, zelfs wanneer men zulks allerm minst verwacht. Het huwelijk is een gemeenschap zó hecht, zó volkomen, zó volledig, zó intiem, dat zij met niets anders op aarde te vergelijken is.

1.6. Vervlechting

Hoe volstrekt de huwelijksgemeenschap is, wordt in de Bijbel aangeduid met het woord, dat de man zijn vader en zijn moeder verlaten zal en zijn vrouw aankleven; en zij zullen tot één vlees zijn (Genesis 2:24; Matthéüs 19:5; Markus 10:7; 1 Korinthe 6:16; Efeze 5:28, 29, 31).

Men kan zich de volstrektheid van de gemeenschap die het huwelijk is, niet diep en omvattend, niet reëel en concreet genoeg voorstellen. Het is een vervlechting van het gehele bestaan van man en vrouw. Alle levensgebieden deelt men voortaan samen: kerk en geloof, vreugde en blijdschap, strijd en zorgen, teleurstelling en verdriet, zonden en verleidingen, het eten en drinken, de familie en vrienden, het huis, de kamer, het bed, de kinderen. Altijd en overal ondergaan mensen elkaars invloed en hebben zij met elkaar rekening te houden.

Hoe is het mogelijk om een ander zo volkomen in het eigen leven op te nemen? Alléén liefde stelt daartoe in staat. Of het huwelijk van twee mensen zich ontplooit tot wat het kan zijn: een 'afglans' van de gemeenschap tussen Christus en Zijn gemeente, hangt ervan af of het hart door wederbarende genade tot de grote verborgenheid is gebracht. 'Deze verborgenheid is groot' (Efeze 5:32).

Zonder de wortel van de liefde is het huwelijk een voortdurende teleurstelling, een krenking van hooggespannen verwachtingen. Ook al blijft de eis van trouw. Wat overblijft is hooguit romantiek. Romantiek is van voorbijgaande aard.

Het gaat om de wortel van de liefde. Dat is niet maar genegenheid die men voor elkaar kan hebben. Waar de liefde tussen man en vrouw in de Bijbel wordt geplaatst in de relatie tussen Christus en Zijn Kerk, vindt die liefde haar openbaring in verloochening en opoffering van zichzelf. Zoals Christus Zichzelf voor Zijn bruid

heeft gegeven tot in de dood, zo zal de liefde van de man ten opzichte van zijn vrouw daarvan een afschaduwing moeten zijn. We spreken van een afschaduwing, omdat deze volkomen liefde door een mens nooit geëvenaard zal kunnen worden. Toch wordt die de man voorgehouden. Ons huwelijksformulier legt op grond van Gods Woord een hoge norm aan: ‘Bovendien zult gij uw huisvrouw liefhebben als uw eigen lichaam, gelijk Christus Zijn gemeente liefgehad heeft’ (Efeze 5:29).

Bij de verdere doordenking en bestudering van de Schriftgegevens over huwelijk, echtscheiding en hertrouwen, is het goed telkens weer de waarde en betekenis van het huwelijk, zoals hiervoor kort op grond van het Woord van God uiteengezet, voor ogen te houden. In onze geseculariseerde samenleving, die ook onze gemeenten niet onberoerd laat, is het nodig telkens weer te luisteren naar het Woord van God. Het ‘alzo spreekt de Heere’ moet onze leidraad zijn, ook ten aanzien van het huwelijk en alles wat daarmee te maken heeft.

UITLEG VAN SCHRIFTGEGEVENS

2.1. De plaats van het zevende gebod op de tweede tafel van Gods wet

De Tien Geboden kunnen pas goed besproken worden als daarbij de gehele inhoud van de Heilige Schrift betrokken wordt. Dat geldt ook het zevende gebod. Dat gebod staat niet op zichzelf, maar moet, om in zijn breedte en diepte gekend te worden, uitgelegd worden aan de hand van wat de Bijbel daarover zegt.

De uitleg van het zevende gebod in de Heidelbergse Catechismus gaat niet expliciet in op de vragen rond echtscheiding en dergelijke. Deze geloofsbelijdenis veronderstelt dat zij, die de waarheid van de in de Catechismus beleden geloofsleer bevestigen, er zonder meer van uitgaan dat echtscheiding en ‘dergelijke schandelijkheden’ door God verboden zijn. Dit behoeft eigenlijk geen betoog. Voor de vragen rond echtscheiding en een eventueel tweede huwelijk na echtscheiding moet het antwoord gezocht worden in de daarop betrekking hebbende Schriftgegevens, zoals die ook in Zondag 41 zijn weergegeven. Die zijn bepalend voor de inhoud en reikwijdte van het zevende gebod.

Een belangwekkende vraag is nu of het van betekenis is dat het zevende gebod deel uitmaakt van de tweede tafel van de wet. Het is nodig te benadrukken dat de twee tafels van de wet een volstreekte eenheid vormen. Zij behoren bij elkaar. Dat heeft de Heere Jezus Zelf gezegd in Matthéüs 22:37-40 als antwoord op

de vraag van een wetgeleerde: ‘Meester, welk is het grote gebod in de wet?’

Onder de schriftgeleerden waren de meningen daarover verdeeld. Sommigen van hen hadden onder leiding van de beroemde rabbi Hillel onderscheid gemaakt tussen grote en kleine geboden. Indien een gebod tot de hoofdgeboden behoorde, dan moest iemand ermee staan of vallen. Hield zo iemand dat grote gebod, dan verkreeg hij de belofte van het eeuwige leven. Maar verbrak zo iemand dat grote gebod, dan kon hij zeker zijn van de bedreiging. Zo was het niet met de kleine geboden. De overtreding van die geboden kon ermee door wanneer men de grote geboden maar had gehouden.

De Heere Jezus rekende met dit onderscheid radicaal af. ‘En Jezus zeide tot hem: Gij zult liefhebben den Heere uw God met geheel uw hart, en met geheel uw ziel, en met geheel uw verstand. Dit is het eerste en het grote gebod. En het tweede aan dit gelijk, is: Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. Aan deze twee geboden hangt de ganse wet en de profeten.’

De Heere Jezus verwoordt met deze twee geboden de kern van de wet. Hij snijdt daarmee alle twistvragen over het meerdere of mindere van de geboden bij de wortel af. Hij spreekt wel van twee geboden, maar deze zijn in de wortel één: ‘Het tweede aan dit gelijk.’ Christus is gekomen om de gehele wet te vervullen, niet om die te ontbinden (Matthéüs 5:17). Er zal niet een jota noch een tittel van de wet voorbijgaan. De Heere Jezus bevestigt met zijn uitspraak de onverbreekbaarheid van de wet in al haar bestanddelen.

De twee tafels horen bij elkaar en hebben dezelfde wortel. Iemand kan niet gehoorzaam zijn aan de geboden van de eerste tafel en tegelijkertijd ongehoorzaam zijn aan die van de tweede tafel. Ook het gebod de naaste lief te hebben als onszelf is gericht op God.

Als we de inhoud van de tweede tafel: de naaste liefhebben als onszelf, gaan verzelfstandigen, dan maken we de geboden van deze tafel los uit de (verticale) verhouding tot God en geven we die uitsluitend een plaats in de (horizontale) intermenselijke verhoudingen.

De geschiedenis heeft bewezen dat de consequenties daarvan vergaand kunnen zijn en tot eenzijdigheden kunnen leiden. Op deze wijze kan iemand terechtkomen in humanistisch vaarwater of vervallen tot antinomianisme. Bij de toepassing van de geboden van de tweede tafel, los van de eerste tafel, worden dan begrip-pen als liefde tot de naaste, billijkheid, enzovoort leidinggevend. Zo komt de eis van Gods Woord als geheel op de tweede plaats.

Wie de twee tafelen van de wet van elkaar losmaakt, vervalt gemakkelijk in situatie-ethiek. Situatie-ethiek is die ethiek waarbij beslissingen niet meer genomen worden op grond van objectief aanwijsbare normen, maar op grond van subjectieve gevoelens, die gedurende langere of kortere tijd gevormd worden door de ernst, het ingrijpende en soms het onomkeerbare van zich aandienende situaties in het handelen van mensen.

De norm is dan veranderlijk. Die wordt door de praktijk bepaald. Ieder vaart op eigen persoonlijke kracht en inzicht. Maar persoonlijke omstandigheden, kracht of inzicht kunnen de norm niet zijn. De norm is Gods Woord.

Wanneer Paulus in Romeinen 13 de liefde de vervulling van de wet noemt, betekent dat ook zeer concreet, dat wie God liefheeft de naaste geen kwaad doet en dus de echt niet breekt, niet doodslaat, niet steelt, niet begeert enzovoort. De liefde tot God bestaat hierin dat wij zowel de eerste als de tweede tafel van Zijn geboden bewaren (1 Johannes 5:3) of naar Zijn geboden leven (2 Johannes: 6). David had tegen Uria gezondigd, maar wat roept hij uit in Psalm 51? 'Tegen U, U alleen heb ik gezondigd en ge-

daan, dat kwaad is in Uw ogen.’ En de verloren zoon tot zichzelf gekomen zijnde, zegt in Lukas 15:18: ‘Ik zal opstaan en tot mijn vader gaan, en ik zal tot hem zeggen: Vader, ik heb gezondigd tegen den hemel en voor u.’

2.2. Relevante Schriftgegevens Matthéüs 19:1-9 e.a.

2.2.1. Exegese

2.2.1.1. Matthéüs 19:1-9

Met betrekking tot vragen over echtscheiding en hertrouwen is vooral Matthéüs 19:1-9 van grote betekenis. Telkens weer spitsen de vragen zich toe op de juiste exegese van vooral het negende vers, en specifiek op de woorden van de hoogste Profeet: ‘Zo wie zijn vrouw verlaat, anders dan om hoererij, en een andere trouwt, die doet overspel, en die de verlatene trouwt, doet ook overspel.’ De commissie heeft geprobeerd om luisterend naar de Schrift tot een eerlijke exegese te komen.

Vers voor vers van Matthéüs 19:1-9 zal aan de orde komen. Daarna zullen ook andere Schriftplaatsen, die hiermee in relatie staan, kort worden genoemd en van commentaar voorzien.

- 1 *En het geschiedde, toen Jezus deze woorden geëindigd had, dat Hij vertrok van Galilea, en kwam over de Jordaan, in de landpale van Judéa.*
- 2 *En vele scharen volgden Hem, en Hij genas ze aldaar.*

De eerste twee verzen van Matthéüs 19 geven het nieuwe deel aan van Christus’ arbeid. Zijn werk is geweest in het noorden van Israël, met name Galilea. Nu gaat Hij voor de laatste keer naar het zuiden, de landpalen van Judea, om daar te lijden en te sterven. De woorden (prediking) eindigen. Zijn goeddoen zet

zich nog voort. De sfeer wordt grimmiger. Dat gaat in vers 3 tot en met vers 9 blijken.

- 3 *En de Farizeeën kwamen tot Hem, verzoekende Hem, en zeggende tot Hem: Is het een mens geoorloofd zijn vrouw te verlaten om allerlei oorzaak?*

De Farizeeën komen tot Jezus, verzoekende Hem. In Galilea waren er ook Farizeeën geweest die Hem hebben verzocht (Matthéüs 16:1). Ze wilden een teken uit de hemel. Christus geeft het teken van Jona de profeet en spreekt reeds van Zijn graf en opstanding. Dit verzoeken is duivelswerk. In Matthéüs 4 lezen we hoe de duivel Christus heeft verzocht na Zijn verblijf in de woestijn. Hetzelfde woord wordt hier in Matthéüs 19 gebruikt. En de duivel maakt gebruik van de Farizeeën. Samen begeren ze maar één ding: de dood van Christus! Het kenmerkende van de verzoeking van de duivel in Matthéüs 4 is onder meer de verdraaiing van de Schrift. De kracht van Christus is geweest: er staat geschreven! In Matthéüs 19 staat de verzoeking in hetzelfde licht.

De Farizeeën gaan verzoeken met het Oude Testament, de Bijbel van die dagen, in de hand. Ze stellen een vraag: Is het een mens geoorloofd zijn vrouw te verlaten om allerlei oorzaak? Deuteronomium 24 ligt voor hen. Letterlijk staat daar in vers 1: 'Wanneer een man een vrouw zal genomen en die getrouwd hebben, zo zal het geschieden, indien zij geen genade zal vinden in zijn ogen, omdat hij iets schandelijks aan haar gevonden heeft, dat hij haar een scheidbrief zal schrijven, en in haar hand geven, en ze laten gaan uit zijn huis.' De (moeilijke) woorden: 'omdat hij iets schandelijks aan haar gevonden heeft' worden hier benoemd als: 'om allerlei oorzaak'.

In het Hebreeuws staat hier letterlijk een woord dat allereerst naaktheid, of schande betekent (erwah). De tweede betekenis is

lelijkheid. Het woord neigt naar de schaamte van iemand. Zo zag Cham de naaktheid van zijn vader (Genesis 9). Leviticus 18 en 20 geven een lange reeks van verboden om de schaamte van vader, moeder en nog vele andere betrekkingen te ontdekken. Zo wordt het ook gebruikt in Ezechiël 22:1. In 1 Samuël 20:30 komen twee woorden voor schande in één tekst voor: ‘Toen ontstak de toorn van Saul tegen Jonathan, en hij zeide tot hem: Gij, zoon der verkeerde in wederspanningheid, weet ik het niet, dat gij den zoon van Isaï verkoren hebt tot uw schande (bosjet) en tot schande (bosjet) van de naaktheid (erwah) uwer moeder?’ In Ezechiël 23:29 wordt het zelfs hoerenschaamte genoemd. In een enkele tekst wordt het ook gebruikt voor de blote, naakte grond (Genesis 42:12; Jesaja 19:7; Habakuk 3:13). Het kan dus in Deuteronomium 24:1 alleen maar gaan om iets wat te maken heeft met de schaamte van de vrouw, iets specifiek. Dit hebben de Farizeeën, net als de duivel deed in Mattheüs 4, opgerekt tot allerlei oorzaak (aitia, αἰτία). Dit woord is veel ruimer: zaak, oorzaak, en soms ook beschuldiging.

Soms wordt deze verzoeking herleid tot een verschil in visie tussen twee Joodse Schriftgeleerden uit het begin van onze jaartelling, Schammai en Hillel. De precieze Schammai is voor de strikte uitleg: alleen uit oorzaak van overspel. De rekkelijke Hillel verklaarde dit als: om allerlei (kleine) redenen.

Toch is deze achtergrond niet noodzakelijk voor de uitleg. Ze vertroebelt de uitleg ook. Uit dit gedeelte kunnen we immers niet opmaken dat Christus voor de keuze wordt gesteld: Schammai of Hillel. De verzoeking is, net als in Mattheüs 4: gaat Christus in op de verdraaide Schrift? Wanneer Hij ‘ja’ zegt, heeft Hij Gods Woord niet mee. Wanneer Hij ‘nee’ zegt, zal de schare (vers 2) zich tegen Hem keren.

Vanuit de Farizeeën gezien, menen zij nu Christus altijd te kunnen vangen. Zegt Hij ‘ja’, dan kunnen ze wijzen op de wet: ‘Gij

zult niet echtbreken'. Christus zou dan een wetsovertreder zijn. Zegt Hij 'nee', dan hebben ze Deuteronomium 24 bij de hand naar hun verdraaide woorden, zoals het gangbaar geworden was onder de schare. En wat doet Christus?

- 4 *Doch Hij, antwoordende, zeide tot hen: Hebt gij niet gelezen, Die van den beginne den mens gemaakt heeft, dat Hij hen gemaakt heeft man en vrouw?*
- 5 *En gezegd heeft: Daarom zal een mens vader en moeder verlaten, en zal zijn vrouw aanhangen, en die twee zullen tot één vlees zijn?*
- 6 *Alzo dat zij niet meer twee zijn, maar één vlees. Hetgeen dan God samengevoegd heeft, scheid de mens niet.*

Christus stelt een wedervraag: 'Hebt gij niet gelezen?' In Matthéüs 4: 'Doch Hij, antwoordende, zeide: Er is geschreven'. Christus gaat terug op het Woord Gods zoals het er werkelijk staat. En dat hebben de Farizeeën gelezen. Niet alleen persoonlijk, maar ook in de synagoge. Het Griekse woord *anaginóskó* (ἀναγινώσκω) betekent immers niet alleen gewoon lezen, maar ook het voorlezen van Gods Woord in de synagoge. En dat doen zij jaarlijks. Ieder jaar werd door hen gelezen en door de schare gehoord Genesis 1:27 en Genesis 2:24!

Christus citeert dat Woord zoals het er letterlijk staat. God heeft de mens man en vrouw gemaakt. Dat zijn twee mensen: één man en één vrouw. Van die ene man en die ene vrouw heeft Hij gezegd: Daarom zal een mens vader en moeder verlaten (een ander woord dan het verlaten van vers 3, hier in de betekenis van achterlaten), en zal zijn vrouw aanhangen (vastkleven, kanttekening 7 zegt: twee verscheidene dingen die door lijm aan elkaar vastgemaakt zijn) en die twee zullen tot een vlees zijn. Dus twee mensen (één man en één vrouw) worden één mens (kanttekening 8). Hier vallen een aantal zaken op:

- a) Christus haalt de situatie die de Farizeeën schetsen direct uit de contractsfeer van de scheidbrief. Christus gaat niet in op de secundaire vraag over de manier waarop iemand zou kunnen scheiden. Hij blijft bij de hoofdvraag: Is het mensen die getrouwd zijn wel toegestaan om uit elkaar te gaan? En dan is Zijn antwoord: Neen. Bij een huwelijk is er geen sprake van een contract dat gebroken kan worden. Bij een huwelijk is sprake van Gods instelling én samenvoeging tot één mens. En één mens is niet te delen.
 - b) Christus neemt niet Deuteronomium 24 naar de uitleg van de Farizeeën als uitgangspunt, een situatie van harde harten (kanttekening 8), maar de oorspronkelijke en onverbreekelijke ordening van God. Hij schetst dus geen ideaalsituatie zoals het zou moeten zijn en waarnaar moet worden gestreefd. Hij geeft ook niet toe dat het vanwege de verbrokenheid van de zonde zover van die ideaalsituatie vandaan kan zijn. Nee, één ding geldt: wat God samengevoegd heeft, scheid de mens niet.
 - c) Hier pas valt het woordje scheiding. Dit is voor de verdere uitleg van belang. Christus gebruikt, in navolging van Genesis 1:27 en 2:24 hier niet het woordje 'verlaten'. Verlaten is dus iets anders dan scheiden. Eén mens is niet meer te scheiden.
-
- 7 *Zij zeiden tot Hem: Waarom heeft dan Mozes geboden een scheidbrief te geven en haar te verlaten?*
 - 8 *Hij zeide tot hen: Mozes heeft vanwege de hardigheid uwer harten u toegelaten uw vrouwen te verlaten; maar van den beginne is het also niet geweest.*

Net als in Matthéüs 4 is de duivel niet in een keer klaar. De Farizeeën hebben hier een Schriftwoord bij de hand. Letterlijk staat er

in Deuteronomium 24:1-4 (als samenvatting van het belangrijkste in de hoofdzin): Wanneer een man een vrouw zal genomen en die getrouwd hebben... zo zal haar eerste man, die haar heeft laten gaan, haar niet mogen wedernemen, dat zij hem ter vrouwe zij, nadat zij is verontreinigd geworden. In het tussenliggende gedeelte wordt de situatie geschetst zoals deze onder Israël, naar Oosters (heidens) gebruik, gangbaar is geworden. Mozes laat dus niets toe. Mozes verbiedt! Als een vrouw was weggestuurd en met een andere man getrouwd, was verzoening met de eerste man onmogelijk geworden. Dat toont Mozes aan.

Feitelijk is dus de scheidbrief niet door Mozes ingesteld, laat staan het toelaten van echtscheiding! Integendeel. Mozes leert: als de eerste man zijn vrouw weer terug zou nemen, heeft hij haar als het ware uitgeleend aan een andere man. En dat kan absoluut niet. Daarom valt in vers 8 niet de nadruk op het woordje 'toegelaten' of 'geboden', maar op de 'hardigheid uwer harten'! Waaruit de ernst blijkt van het kwaad van het verontreinigen als een gruwel in de ogen des Heeren.

Wat de Farizeeën dus zeggen in vers 7 – Mozes heeft een scheidbrief geboden – komt niet overeen met Deuteronomium 24. Deuteronomium 24:1 zegt: 'zo zal het geschieden', zo is de gangbare praktijk. Wat Mozes zegt (en dat verzwijgen de Farizeeën): de eerste man, die haar heeft laten gaan, mag haar niet terugnemen. Bij de verklaring van vers 7 en 8 mogen we ons daarom ook niet laten leiden door het verdraaide Schriftwoord, zoals de duivel het de Farizeeën laat zeggen. We moeten letten op wat Christus naar Gods reine Woord stelt. Mozes spreekt van de verstoktheid van het hart dat naar Gods verordening uit Genesis 1:27 en 2:24 niet wil luisteren. Zo was het in de tijd van Deuteronomium en, Farizeeën, zo is het bij u nog: de verharding uwer harten. In plaats van te luisteren naar Gods duidelijke inzetting, heeft men Gods Woord opgerekt en wordt een verkeerd aangehaalde Schriftplaats

als grond gebruikt om te scheiden.

En het woordje ‘toegelaten’? Heeft Mozes het dan toch niet oogluikend toegelaten? Het Griekse woord *epitrepó* (ἐπιτρέπω) heeft de betekenisnuance ‘toestemming geven’. In Markus 10:5 zegt Christus: ‘Vanwege de hardigheid uwer harten heeft hij ulieden dat gebod geschreven.’ Mozes gebod, gaf toestemming vanwege de hardigheid van het hart. Als we dat laatste weglaten, lijkt er te staan dat Mozes het (zomaar) toeliet.

Dat is (zie Deuteronomium 24) echter niet het geval. Mozes moest als overheid – als dienaar Gods – ordenen. In die ordening (toelating, gebod) ging hij terug van de verworpen situatie naar het gebod: ‘Gij zult niet echtbreken’. Dus in plaats van toelaten en gebieden om bij Gods gebod vandaan te groeien, was dit toelaten, gebieden weer terug te gaan naar Gods gebod. Dat dit niet zo gemakkelijk was, kwam door de hardheid van het hart.

Christus sluit, evenals in Markus 10, krachtig af: maar van den beginne is het also niet geweest, en dat is het uitgangspunt en het eindpunt.

9 *Maar Ik zeg u, dat zo wie zijn vrouw verlaat, anders dan om hoererij, en een andere trouwt, die doet overspel; en die de verlatene trouwt, doet ook overspel.*

Er volgt nog een toevoeging. Mogelijk is deze toevoeging gedaan in afwezigheid van de Farizeeën. Markus 10:10 zegt namelijk: ‘En in het huis vraagden Hem Zijn discipelen wederom van hetzelfde.’ Dan volgen bijna dezelfde woorden als hier in Matthéüs 19:9. Op het verschil komen we nog terug. Dit vers heeft twee uiteenlopende verklaringen. Voor de Reformatie werd in deze tekst gelezen dat het huwelijk onontbindbaar is en hertrouwen onmogelijk. Ná de Reformatie is de gangbare verklaring gewor-

den dat echtscheiding geoorloofd is als er overspel is gepleegd. De deur naar het tweede huwelijk is daarmee ook geopend. Wij vinden dit ondermeer ook zo bij Calvijn.

Uit de grote verschillen in verklaring blijkt reeds dat het hier om een moeilijke tekst gaat. We willen deze daarom woord voor woord volgen.

- a. 'Zo wie zijn vrouw verlaat'. Het eerste wat hier opvalt, is dat Christus hier niet van scheiden spreekt, maar van het (algemene) woord 'verlaten' (απολύω, ἀπολύω ; ἐπιτρέπω, ἐπιτρέπω). Het woord 'scheid' viel in vers 6. Daar bleek dat scheiden onmogelijk was. Eén mens is niet (door een mens) te scheiden. Wanneer Christus nu zou zeggen: 'zo wie van zijn vrouw scheidt', zou dat in duidelijke tegenspraak zijn met wat Hij kort daarvoor heeft gezegd.
- b. '...anders dan om hoerij'. Het gaat hier dus om de situatie dat een man zijn vrouw verlaat in dat geval dat er geen sprake is van hoerij. Het sluit dus naadloos aan bij de verzoeking: 'om allerlei oorzaak'. Over de situatie dat er wel sprake is van hoerij, spreekt Christus niet. Dat was ook niet nodig. Wanneer een vrouw hoerij heeft gepleegd, rustte de plicht op de man om zijn vrouw naar de rechter te brengen. (Leviticus 20:10: 'Een man ook, die met iemands huisvrouw overspel zal gedaan hebben, dewijl hij met zijns naasten vrouw overspel gedaan heeft, zal zekerlijk gedood worden, de overspeler en de overspeelster.') Bij gebleken 'porneia' moet de vrouw worden gedood en ook degene met wie zij overspel heeft gepleegd. Dan scheidde God het huwelijk door de dood. Het is daarom van groot belang dat de inhoud van het begrip porneia (πορνεία) ons duidelijk is.

Waarin ligt die scheiding? Die ligt in het gezondigd hebben niet alleen tegen de ander, maar tegen zijn eigen lichaam, zie 1 Korinthe 6:15-18. De gehuwde die hoererie bedrijft, wordt één lichaam met de ander, zoals in het huwelijk. Het is veelzeggend dat Paulus in 1 Korinthe 6:16 Genesis 2:24 aanhaalt: 'Of weet gij niet, dat wie een hoer aanhangt één lichaam met haar is? Want die twee zullen tot één vlees wezen.' Paulus vergelijkt de verhouding met een hoer dus met het huwelijk.

Wij kunnen hieruit afleiden dat hoererie een zodanig uitzonderlijke en diep ingrijpende zaak is, dat het huwelijk in zijn diepste wezen daardoor wel feitelijk, hoewel niet juridisch verbroken wordt. De zonde van hoererie is gruwelijk. Dit maakt dat hoererie ook niet te vergelijken is met allerlei vormen van verlaten 'om allerlei oorzaken', meer of minder ingrijpend van aard. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat Paulus hier niet in directe zin spreekt over het verbreken van het huwelijk door hoererie. We leiden het eruit af.

- c. '...en een andere trouwt'. In de situatie dat geen sprake is van overspel door de vrouw en de man toch zijn vrouw verlaat, is hij reeds schuldig. Wanneer hij bovendien ook met een ander trouwt, doet hij zeker overspel.
- d. '...en die de verlatene trouwt'. Hier is de moeilijke vraag: wie is nu die verlatene? We kunnen ons dit op verschillende manieren voorstellen:
 - 1. Iemand is door haar man verlaten, omdat haar man hoererie heeft gepleegd. Mag deze vrouw nu hertrouwen? Is zij nu vrij? Is het antwoord hierop bevestigend, dan betekent de tekst: 'die de verlatene trouwt doet ook overspel' dat dit op deze situatie niet van toepassing is. Het 'anders dan om hoererie' wordt dan zo toegepast: als er dus wel sprake is van hoererie,

dan geldt vers 9b niet.

2. Iemand is verlaten, maar er is geen sprake van hoererij bij de man. De twee zijn uit elkaar gegaan om allerlei andere redenen. Mag deze verlatene dan niet hertrouwen? Vers 9b zou dan in deze situatie wel gelden. Voor Gód zijn de eerste echtelieden nog steeds getrouwd. Deze tweede mogelijkheid lijkt de juiste. Christus heeft het immers over verlaten zonder dat er van porneia sprake is.

Dr. J. van Bruggen wijst dan weliswaar op de situatie dat bij deze uitleg in de gemeente twee soorten verlatenen kunnen voorkomen:

1. een verlatene die weggegaan is wegens hoererij van de man. Deze mag hertrouwen.
2. een verlatene waar geen sprake is van hoererij. Deze mag niet hertrouwen.¹

Geeft Matthéüs 19 een antwoord op de vraag naar het al of niet geoorloofd zijn van uiteengaan en/of hertrouwen indien er sprake is van hoererij? We mogen ons wel afvragen of de woorden van Christus ‘anders dan om hoererij’ dan alleen maar betekenen: ‘Over het andere geval, namelijk porneia, spreek ik thans niet’. Of dat er de betekenis in ligt: ‘In het geval van porneia ligt de zaak (ook het hertrouwen van de verlatene dus) geheel anders’. Het laatste komt aannemelijker voor dan het eerste.

In dit verband merkt dr. J. Douma op: ‘Als ik zeg: wie een ander aangrijpt, behalve in geval van oorlog, en hem doodslaat, pleegt moord – dan wordt door iedereen begrepen (...) aangrijpen en doodslaan beoordeel ik anders wanneer het in oorlogstijd gebeurt dan wanneer het geen oorlog is. Zo moeten we ook Jezus’ woorden lezen. Verstoten en een ander trouwen beoordeelt Jezus in

1. J. van Bruggen, *Het huwelijk gewogen*, 1979.

geval van overspel anders dan wanneer er geen overspel in geding is. Doden in oorlogstijd is geen moord; verstoten en opnieuw trouwen na overspel is geen echtbreuk...'²

Het moeilijke is bij deze uitleg (zoals Calvijn deze onder meer ook voorstelt) dat iets gezegd wordt over een situatie waarover Matthéüs 19:9 eigenlijk verder zwijgt, namelijk: wanneer er sprake is van hoererij.

Dit betekent in de praktijk in ieder geval dat hertrouwen waarbij er geen sprake is geweest van verlaten bij overspel, door Christus uitdrukkelijk verboden wordt. Hier kan de gedachte zich postvatten als bij de discipelen: indien de zaak des mensen met de vrouw alzo staat (kanttekening 10: dat de man zo vast aan de vrouw gebonden is), zo is het niet oorbaar te trouwen. De reactie is heel bekend. Moet die vrouw dan ongetrouwd blijven? Is dat dan niet hard? Zo'n vrouw heeft wellicht weer de begeerte tot gemeenschap met een man.

Calvijn wijst erop dat, wanneer Gods inzetting wordt gevolgd, Hij ook zeker helpen zal. Wanneer we Gods inzetting niet volgen en toch met een ander trouwen, krijgen we de Heere tegen.

Christus gaat Zijn discipelen wijzen op andere mensen die ook niet trouwen. Zij kunnen de gave der onthouding gekregen hebben omwille van het Koninkrijk der hemelen. Christus zegt daarmee: zo'n vrouw die verlaten is en niet mag trouwen, staat niet alleen. Er zijn ook anderen die nooit (meer) tot een huwelijk kunnen komen, mogen komen, willen komen (vers 12). Zij dragen ook dat kruis. Maar zie, daar staat zoveel tegenover: het Koninkrijk der hemelen! Het huwelijk is toch niet het einde? Zie 1 Korinthe 7.

Toch blijft hier nog een vraag over. Wat zegt de Schrift nu over de

2. J. Douma, *Echtscheiding*, 1988, blz. 26, 27.

situatie waarin wél sprake is van hoererij? Blijkbaar geeft Matthéüs 19:9 daar geen direct antwoord op. Dus ook niet in die zin dat hertrouwen dan wel mag. We moeten dan ándere Schriftplaatsen erbij leggen. We noemen de teksten met kort commentaar:

2.2.1.2. Matthéüs 5:31-32

- 31 *Er is ook gezegd: Zo wie zijn vrouw verlaten zal, die geve haar een scheidbrief.*
- 32 *Maar Ik zeg u, dat zo wie zijn vrouw verlaten zal, anders dan uit oorzaak van hoererij, die maakt, dat zij overspel doet; en zo wie de verlatene zal trouwen, die doet overspel.*

Matthéüs 19:9 gaat uit van de man die een ander trouwt en daardoor overspel doet en een andere man die met de vrouw van de eerstgenoemde man trouwt en daardoor ook overspel doet. De reden, zo zagen we, is dat God niet gescheiden heeft. Er is wel sprake van verlaten, maar het is één mens gebleven.

Matthéüs 5 gaat uit van de vrouw. Als een man zijn vrouw verlaat, maakt hij dat zij overspel doet. De vrouw wordt in de verleiding gebracht om te hertrouwen, waardoor zij overspel doet! Het vervolg is gelijk aan Matthéüs 19:9b.

2.2.1.3. Markus 10:2-11

- 2 *En de Farizeeën, tot Hem komende, vraagden Hem, of het een man geoorloofd is, zijn vrouw te verlaten, Hem verzoekende.*
- 3 *Maar Hij antwoordende, zeide tot hen: Wat heeft u Mozes geboden?*
- 4 *En zij zeiden: Mozes heeft toegelaten een scheidbrief te schrijven, en haar te verlaten.*
- 5 *En Jezus, antwoordende, zeide tot hen: Vanwege de hardigheid uwer harten heeft hij ulieden dat gebod geschreven.*

- 6 *Maar van het begin der schepping heeft ze God man en vrouw gemaakt.*
- 7 *Daarom zal een mens zijn vader en zijn moeder verlaten, en zal zijn vrouw aanhangen;*
- 8 *En die twee zullen tot een vlees zijn, also dat zij niet meer twee zijn, maar een vlees.*
- 9 *Hetgeen dan God samengevoegd heeft, scheidt de mens niet.*
- 10 *En in het huis vraagden Hem Zijn discipelen wederom van hetzelfde.*
- 11 *En Hij zeide tot hen: Zo wie zijn vrouw verlaat, en een andere trouwt, die doet overspel tegen haar.*

In Markus 10 valt op dat de regel herhaald wordt: zo wie zijn vrouw verlaat en een andere trouwt, die doet overspel tegen haar. Een goede exegetische regel is om bij de synoptische Schriftplaatsen de meest uitvoerige aan te houden. Uit het ontbreken van de woorden ‘anders dan om hoererij’ bij Markus mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat Christus hier over elk geval van verlaten zou spreken.

2.2.1.4. Lukas 16:18

- 18 *Een iegelijk, die zijn vrouw verlaat en een andere trouwt, die doet overspel; en een iegelijk, die de verlatene van den man trouwt, die doet ook overspel.*

Lukas 16 maakt deze algemene regel breder: niet alleen die zijn vrouw verlaat en een ander trouwt doet overspel. Ook degene die de verlatene (in algemene zin) trouwt doet ook overspel.

We moeten dus Matthéüs 5, Markus 10, Lukas 16 en Matthéüs 19 als één geheel lezen. Het een vult het ander aan. Hoewel al onze vragen dan nog niet zijn opgelost. Dat het belangrijk is geeft Lukas 16:17 aan: ‘En het is lichter, dat de hemel en de aarde

voorbijgaan, dan dat één tittel der wet valle'. Het gaat hier niet om een middelmatigheid.

2.2.1.5. Romeinen 7:1-3

- 1 *Weet gij niet, broeders (want ik spreek tot degenen, die de wet verstaan), dat de wet heerst over den mens, zo langen tijd als hij leeft?*
- 2 *Want een vrouw, die onder den man staat, is aan den levenden man verbonden door de wet; maar indien de man gestorven is, zo is zij vrijgemaakt van de wet des mans.*
- 3 *Daarom dan, indien zij eens anderen mans wordt, terwijl de man leeft, zo zal zij een overspeelster genaamd worden; maar indien de man gestorven is, zo is zij vrij van de wet, alzo dat zij geen overspeelster is, als zij eens anderen mans wordt.*

Dit Schriftwoord is duidelijk. We zijn niet meer in de overgangssituatie tussen het Oude en Nieuwe Testament. De ceremoniële wetten zijn in Christus vervuld. De burgerlijke wetten, bijvoorbeeld het doden van een man die hoererij heeft gepleegd, zullen ook nu niet meer zo moeten worden toegepast, hoewel het de diepe ernst van deze overtreding blijft benoemen. Paulus gebruikt nu in Romeinen 7 juist de wet als voorbeeld om te beschrijven hoe er plaats komt voor het huwelijk met Christus (de andere Man!).

Hoelang is nu de vrouw aan haar eerste man gebonden? Zolang als hij leeft. Wanneer de vrouw van een andere man wordt, terwijl de man leeft, zo zal zij een overspeelster genaamd worden. Als de man gestorven is, dan is zij vrij van de wet. Dan heeft (geheel in lijn met Matthéüs 19) God scheiding gemaakt door de dood. Hij is de Enige Die dat kan en mag. Op dat ogenblik is de weg vrij voor de andere Man, eerder niet.

Dit is een duidelijke regel, die Paulus ook op het geestelijk leven

toepast. Eerst zal er een sterven moeten plaatsvinden (aan de wet), voordat er plaats komt voor die andere Man, Christus. Wanneer in het burgerlijke leven eerder hertrouwen plaatsvindt, zal in het geestelijk leven ook niet meer worden verstaan wat Gods bedoeling is.

Paulus trekt nu de algemene lijn van Matthéüs 19 door en zegt onomwonden: alleen de dood maakt scheiding en pas dán mag een tweede huwelijk plaatsvinden. De apostel spreekt hier weliswaar niet over het huwelijksrecht, maar blijft wel binnen de context van de huwelijksproblematiek, zoals ook verwoord in 1 Korinthe 7:39. Ook is Romeinen 7:3 bijna een woordelijke aanhaling van Matthéüs 5:32. Maar we moeten voorzichtig zijn om hieruit al te gemakkelijk ethische conclusies te trekken.

Het beeld, de illustratie, is heel duidelijk. Het beeld wordt troebel als we van deze regel al te zeer afwijken. De wet is norm, niet de liefde in deze zaak. Het is dus niet het gebrek aan liefde die plaats maakt voor een ander. Het beeld dient om de verhouding van Gods kind tot de wet aan te duiden. De wet die heilig en rechtvaardig en goed is en blijft. Ook het zevende gebod. We moeten het pastoraal bevindelijke betoog van de apostel blijven volgen en daarom Romeinen 7 niet overvragen als het om overspel gaat. Het scharnierpunt is wel: sterven maakt de weg vrij voor een ander huwelijk.

2.2.2. Conclusies

We trekken uit paragraaf 2.2.1. enige conclusies.

1. De Heere Jezus roept terug tot het Woord van God als de allesbeheersende norm. Hij schetst niet alleen maar een ideale situatie waarnaar zou moeten worden gestreefd. Hij geeft ook

niet alleen maar toe dat het vanwege de verbrokenheid van de zonde zover van die ideale situatie vandaan kan zijn. Hij benadrukt dat één mens niet te scheiden is, omdat God heeft samengevoegd. Daarom maakt Hij duidelijk hoe in de tijd van Mozes de scheidbrief niet een vrijbrief was om dan maar te scheiden, maar juist als extra waarschuwing was bedoeld, alvorens men toch zou durven scheiden.

2. Mozes heeft in Deuteronomium 24 vanwege de hardigheid van het hart ordening moeten aanbrengen in de gegroeide praktijk van het wegsturen van de echtgenote. In die ordening ging Mozes terug van de verworpen situatie naar het gebod 'Gij zult niet echtbreken'.
3. Hoererij is een dermate uitzonderlijke en diepingrijpende zaak dat daardoor het huwelijk in zijn diepste wezen wordt verbroken. Hoererij is niet te vergelijken met allerlei vormen van verlaten 'om allerlei oorzaken', meer of minder ingrijpend van aard. Het is van groot belang het begrip 'porneia' nader te omschrijven. Daarom wijdt de commissie er een aparte paragraaf aan (2.5.).
4. Omdat Christus spreekt over het verlaten zonder dat er van porneia sprake is, lijkt het juist om onder de verlatene in Matthéüs 19:9b te verstaan: iemand die verlaten is, maar er is geen sprake van hoererij bij de man. De twee zijn uit elkaar gegaan om allerlei andere redenen. De verlatene doet dan bij hertrouwen overspel, alsmede degene die de verlatene trouwt. Voor God zijn de eerste echtelieden nog steeds getrouwd.
5. De consequentie van het voorgaande is dat er dan in de gemeente twee soorten verlatenen kunnen voorkomen: a) een verlatene die weggestuurd of weggegaan is wegens hoererij

van de ander; deze mag hertrouwen; b) een verlatene bij wie geen sprake is van hoerij; deze mag niet hertrouwen zolang de ander nog in leven is.

6. Hertrouwen waarbij geen sprake is geweest van overspel, is in ieder geval door Christus uitdrukkelijk verboden. Zowel Christus als de apostel Paulus wijzen erop dat iemand die verlaten is en niet mag hertrouwen, niet alleen staat. Tegenover dat kruis staat het Koninkrijk der hemelen. Het huwelijk is niet het einde.
7. Matthéüs 19:9 geeft geen direct, maar slechts een indirect antwoord op de vraag over de situatie waarin wél sprake is van hoerij.
8. Wij moeten het pastoraal-bevindelijke betoog van de apostel blijven volgen en daarom Romeinen 7:2 niet overvragen als het om overspel gaat. Het scharnierpunt is: sterven maakt de weg vrij voor een ander huwelijk.

2.3. Relevante Schriftgegevens: 1 Korinthe 7:10-16

2.3.1. Exegese

De verzen 8 en 9 zijn een inleiding op deze perikoop.

- 8 *Doch ik zeg den ongetrouwden en den weduwen: het is hun goed, indien zij blijven gelijk als ik.*
- 9 *Maar indien zij zich niet kunnen onthouden, dat zij trouwen; want het is beter te trouwen dan te branden.*

Paulus gebruikt hier voor ‘goed’ het Griekse woord *kalon* (καλὸν). Hij spreekt hier tot de ongetrouwden en de weduwen. In het woord ‘goed’ ligt niet een bevel om ongetrouwd te blijven. Trouwen mag

wel. Onder bepaalde omstandigheden echter, als men zich niet kan onthouden, dan moeten zij trouwen (gamèsatósan, γαμησάτωσαν van γαμέω): dat is een imperatief, een bevel. Dit bevel moet gezien worden in tegenstelling tot het goed van vers 8.

Het is beter, ethisch gezien, om te trouwen dan te branden. Dit geldt dus voor de ongehuwden. Het branden moet niet slechts uitgelegd worden als branden van begeerte. Branden wijst heen naar gerichtsvuur. De Heere strafte het losbandige leven van Sodom met het vuur van Zijn oordeel. In Korinthe beschouwde men de buitenechtelijke relatie ten onrechte als een middelmatige zaak waarover je je niet al te druk moest maken.

Paulus bedoelt hier te zeggen dat, als men een verhouding aangaat, het een huwelijksrelatie moet zijn. De ongehuwde staat mag niet betaald worden met de prijs van overspel. God verbiedt wel het bedrijven van overspel, hoererij, maar niet de samenleving van man en vrouw binnen het huwelijk. Deze tekst spreekt heel duidelijk uit dat seksuele omgang alleen een plaats mag hebben in een huwelijksverhouding.

10 Doch den getrouwden gebied niet ik, maar de Heere, dat de vrouw van den man niet scheide.

Paulus komt hier met een bevel des Heeren aan de gehuwden: ‘niet ik, maar de Heere’. Paulus herhaalt met de woorden ‘niet ik maar de Heere’ Gods gebod. Hij spreekt hier, geïnspireerd door de Heilige Geest, met apostolisch gezag. We moeten er goed oog voor hebben dat de uitbreiding die de apostel hier geeft aan het onderwijs van Christus valt binnen de canon van de Heilige Schrift. En wij belijden dat de canon is afgesloten.

We moeten ervoor waken om de aanvulling die Paulus hier geeft in 1 Korinthe 7 te gebruiken om – naar analogie van de apostel – het onderwijs van de Heilige Schrift ook nu nog te

gaan aanpassen aan de context van onze dagen. Dan komen we terecht in het vaarwater van de voortgaande openbaring. Dat is ten diepste ondermijning van de Heilige Schrift.

De gehuwden zijn zij die een huwelijk zijn aangegaan en nu in de gehuwde staat verkeren. Uit vers 12 blijkt dat Paulus denkt aan huwelijken waarin beiden christen zijn. Paulus spreekt nu zeer beslist: Ik beveel (paraggelló, παραγγέλλω). In het voorgaande heeft hij gesproken over goed (vers 1 en vers 8). In vers 7 spreekt hij over: ik wens (theló, θέλω). Nu echter is de toon bevelend.

De huwelijksmoraal in Korinthe was slap. Men ging eigenlijk uit van de gedachte dat het bij elkaar blijven van gehuwden goed was, maar dat men daar in bepaalde gevallen ook wel van mocht afwijken. Die mening snijdt Paulus af door te spreken over een bevel en te herinneren aan het Woord van Christus Zelf, een gebod. In bepaalde omstandigheden geeft Paulus herderlijke richtlijnen, maar nu spreekt hij over het bevel des Heeren. Dat Paulus hier de vrouw tot onderwerp maakt, heeft te maken met het feit dat het onder de Grieken ook mogelijk was dat de vrouw van de man wegging. De dames in Korinthe waren nogal geëmancipeerd, blijkt elders in de brief.

Het gebod van de Heere is: zich niet laten scheiden (mè chóristhènai, μὴ χωρισθῆναι, aor. pass.). Paulus verwijst hier naar wat de Heere Jezus zegt in Matthéüs 5:32 en 19:3-9, Markus 10:11 en Lukas 16:18. Paulus gebruikt hier het woord scheiden als synoniem voor verlaten. (Zie ook het vervolg in vers 11.) Dit omdat Paulus hier teruggrijpt op de woorden van Christus Zelf, zoals vermeld in de evangeliën.

In vers 12 spreekt Paulus overigens ook weer over verlaten. Waarom vermeldt Paulus hier niet de uitzondering, overspel? Dit is niet vreemd. Paulus spreekt hier over andere huwelijkszaken. Over

hoererij heeft hij al gesproken in 1 Korinthe 6:15-18.

Het 'niet ik, maar de Heere' wil niet zeggen dat Paulus niet met apostolisch gezag spreekt, maar dat hij hier een absoluut gebod van de Heere naar voren haalt. Paulus zegt immers in vers 40b: 'En ik meen ook de Geest Gods te hebben.' De praktijk in Korinthe was blijkbaar dat men het met het huwelijk niet zo nauw nam en dat vrouwen wegliepen bij hun mannen.

II En indien zij ook scheidt, dat zij ongetrouwd blijve, of met den man verzoene; en dat de man de vrouw niet verlate.

In dat 'en indien zij ook scheidt' zet Paulus de deur niet wagenwijd open alsof men zomaar mag scheiden. Nee, hij doelt hier op situaties waarin de scheiding al had plaatsgevonden. Dus waarbij de vrouw niet meer terug kon. Er staat eigenlijk: voor het geval ze toch gescheiden is, of aan het scheiden is (ean de kai chóristhei, ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ).

Kanttekening 16 van de Statenvertaling zegt hierbij: 'namelijk, anders dan vanwege des mans overspel.' In dat geval moet de vrouw ongehuwd blijven of zich met de man verzoenen. De Statenvertaling vertaalt 'blijve' en 'verlate'. De conclusie zou getrokken kunnen worden dat Paulus hier spreekt in wensende zin. Dit is niet het geval. Letterlijk staat er een imperatief, een gebiedende wijs. In het Grieks staat er 'menetó' (θέλω) en 'katalagètó' (μὴ χωρισθὺν), dat wil zeggen: zij moet blijven, zij moet zich verzoenen. (Katallassó betekent: verzoenen, herstellen van een gebroken relatie.)

Kanttekening 17 zegt bij dit gedeelte: 'dat is, dat zij tot geen ander huwelijk in de gemeente worde toegelaten, zo zij met dien man niet kan verzoend worden.' De conclusie van deze alinea is: na

een onrechtmatige scheiding óf verzoenen óf ongehuwd blijven.

Ook de man wordt aangesproken in het algemeen: 'En dat de man de vrouw niet verlate'. De man had in die dagen meer macht dan de vrouw om te scheiden. Dit verschil laat Paulus hier uitkomen in het feit dat hij niet zegt: 'scheide', maar: 'niet verlate'. De macht van de man was in de Oudheid zeer groot en de man kon zich meer vrijheden veroorloven dan de vrouw, dus ook gemakkelijker van zijn vrouw afkomen. We mogen hier terug verwijzen naar Matthéüs 19.

12 Maar den anderen zeg ik, niet de Heere: indien enig broeder een ongelovige vrouw heeft, en dezelve tevreden is bij hem te wonen, dat hij haar niet verlate;

Paulus richt zich nu tot 'de anderen'. In vers 8 sprak hij over de ongehuwden en weduwen, in vers 10 over de gehuwden. Het betreft hier allemaal mensen in de gemeente, ook in vers 10. 'De anderen' (loipois, λοιποις) zijn de overgebleven gevallen. Het gaat hier over de zogenaamde gemengde huwelijken. Een van beide is dan (nog) heiden.

Hier wordt niet bedoeld dat mensen op het moment van het huwen niet eensgeestes zijn. Nee, Paulus bedoelt hier de huwelijken waar tijdens het huwelijk een van beiden christen is geworden. Paulus wijst er duidelijk op dat van de gelovige partij geen poging mag uitgaan om te scheiden.

'...zeg ik, niet de Heere'. Ook hier spreekt de apostel, die in vers 4ob zegt: 'En ik meen ook de Geest Gods te hebben'. Paulus wordt geconfronteerd met een gegeven in Korinthe waarover Christus niet gesproken heeft, omdat het een situatie is die in Israël niet bekend was. In de dagen van de Heere Jezus kwamen gemengde huwelijken, zoals Paulus hier bespreekt, niet voor. Paulus trekt

– door zo te spreken als apostel – de uitspraken van Christus in Matthéüs, Markus en Lukas door, alsook betrekking hebbend op gemengde huwelijken in Korinthe. De apostel Petrus doet in zijn eerste algemene zendbrief, dus in 1 Petrus 3:6b, hetzelfde. Paulus geeft hier enerzijds een duidelijk bevel, anderzijds brengt hij heel pastoraal het persoonlijk gevoel van de echtgenoot of echtgenote ter sprake door te zeggen ‘tevreden zijn bij hem te wonen’. Duidelijk is dat Paulus wil weerleggen de gedachte die in Korinthe leefde, dat men zijn man of vrouw moest wegsturen om het geloof. Paulus kon hier Matthéüs 5 niet aanhalen omdat zo’n geval zich in de dagen van Christus’ omwandeling niet voordeed. Paulus keert zich hier tegen de gedachte dat de christen, als de man of vrouw heiden bleef, hierin een legitieme reden zag om te scheiden. Paulus wijst ook hier dezelfde weg als Petrus in 1 Petrus 3:1-7.

‘Dat hij haar niet verlate’ (mè aphietó, μὴ ἀφίετω) betekent: niet hij moet wegzenden. Dit is een imperatief. Dit is de roeping van een christen. Paulus wil als het ware zeggen dat het initiatief nooit moet uitgaan van de gelovige. Bovendien is daar geen enkele reden voor als ook de ongelovige ermee tevreden is bij hem te wonen. ‘En dezelve tevreden is bij hem te wonen’ (autè suneudokei, αὐτὴ συνευδοκε): dus, dat zij het mede goedvindt, het ermee eens is. Niet voor één keer, maar voortdurend. In de lettergreep ‘sun’ ligt een aanduiding dat ook de gelovige partij met de toestand tevreden moet zijn, want hij/zij heeft immers de opdracht om de vrede te zoeken. Als dat het geval is, dan is er vrede in huis, een waar huwelijk. Ook al behoort een van beiden niet tot de christelijke gemeente. Een christen is actief geroepen te blijven in zijn roeping. Hij is tot vrede geroepen. Dat kan ook in een huwelijk de roeping zijn, als dit onder spanning staat vanwege de tegenstelling van gelovig en ongelovig. En dus kan een christen nooit de initiator zijn van een echtscheiding door – op grond

van deze tekst – zijn eigen gevoelens van onvrede als argument tot scheiding te gebruiken.

13 En een vrouw die een ongelovigen man heeft, en hij tevreden is bij haar te wonen, dat zij hem niet verlate...

Wat vers 12 van de man zei, zegt vers 13 van de vrouw. Het geldt over en weer.

14 ...want de ongelovige man is geheiligd door de vrouw, en de ongelovige vrouw is geheiligd door den man; want anders waren uw kinderen onrein, maar nu zijn zij heilig.

Paulus noemt hier de reden waarom hij in vers 12 en 13 zo sprak. Deze reden is dat de ongelovige partij is geheiligd in de gelovige. Het Grieks gebruikt voor het woord ‘geheiligd’ *hègiastai* (ἡγιάσται). Dat is een perfectum en het wijst op een blijvende toestand.

Heilig duidt hier op de uiterlijke afscheiding van de ongelovigen en het komen tot een bijzondere betrekking tot het volk van God. Paulus neemt als illustratie het kind dat uit zo’n huwelijk geboren wordt. De apostel richt zich hier vooral tegen hen die oordeelden dat als in het huwelijk een van de partijen heiden bleef, het huwelijk ontbonden zou moeten worden.

15 Maar indien de ongelovige scheidt, dat hij scheide; de broeder of de zuster wordt in zodanige gevallen niet dienstbaar gemaakt; maar God heeft ons tot vrede geroepen.

De zaken kunnen echter ook anders lopen, namelijk dat de ongelovige wil scheiden. Het Grieks zegt: *ei de ho apistos chórizetai* (δὲ ἄπιστος χωρίζεται): indien nu de ongelovige scheidt, ‘dat hij scheide’. Het woord *chórizesthó* (χωρίζεσθω) zegt: dan moet hij

of zij zich scheiden. Ook hier is sprake van een imperatief. Paulus spreekt hier over de ongelovige, die zich aan Gods geboden niets gelegen laat liggen.

Kanttekening 26 van de Statenvertaling zegt hierbij: ‘Dat is, de gelovige verlaat, of van zich jaagt, en de band van het huwelijk hardnekkig van zijn zijde tenietdoet, gelijk toen bij de heidenen gewoonlijk was.’ Paulus bedoelt hier dus niet dat een christen de scheiding moet zoeken of begeren.

Naar aanleiding van het feit dat de ongelovige wil scheiden, gaat Paulus nu spreken over hoe de gelovige daarmee moet omgaan. Een gelovige moet zich richten naar Gods geboden om twee redenen. De eerste is: ‘de broeder of zuster wordt in zodanige gevallen niet dienstbaar gemaakt.’ Letterlijk staat er: *ou dedoulótai* (οὐ δεδούλωται), hij of zij is niet tot slaaf gemaakt. Maar als de gelovige ten koste van alles het scheiden zou moeten verhinderen, dan is hij of zij feitelijk slaaf. Slaaf van een heiden of heidin. Die de andere in zijn macht heeft te laten doen wat hij wilde.

De gelovige is echter vrijgemaakt en een slaaf geworden van Christus. Zijn roeping staat in het teken van de vrede. Die roeping moet gestalte krijgen in vrede, en brengen tot vrede met God en de naaste. Die vrede mag niet verstoord worden en dat zou het geval zijn als de gelovige partij, met opgeven van het geloof, de ongelovige van scheiding poogt terug te houden.

Christenen zijn geroepen. In dit verband geroepen tot vrede. Vrede staat tegenover slavernij en twist.

Vers 15 spreekt over ‘zodanige gevallen’ (en *tois toioutois*, ἐν τοῖς τοιούτοις). Paulus zet deze woorden met nadruk achteraan. Hij bedoelt te zeggen als de omstandigheden zo zijn zoals hij ze tekent, namelijk als de ongelovige scheidt – maar ook alleen in dat geval – kan de christen in scheiding berusten. Dit vers spreekt alleen over berusten in een echtscheiding en niet over

een eventueel tweede huwelijk.

Vers 39 spreekt over hertrouwen: ‘een vrouw is door de wet verbonden, zo langen tijd haar man leeft; maar indien haar man ontslapen is, zo is zij vrij om te trouwen dien zij wil, alleenlijk in den Heere.’ Kanttekening 77 van de Statenvertaling bij vers 39 merkt op ‘namelijk, tenzij uit oorzaak van overspel, Matthéüs 19:9, of van het scheiden der ongelovige wederhelft, hierboven vers 15’. Deze kanttekening legt een verband tussen vers 15 en vers 39, en suggereert dat de *causa religionis* niet alleen een grond van echtscheiding kan zijn, maar dat de *causa religionis* ook de weg opent naar een tweede huwelijk.

Wie kennis neemt van de kanttekeningen merkt op dat zij de ene keer alleen echtscheiding na overspel beschouwen als opening voor hertrouwen. Dat is bij voorbeeld het geval bij 1 Korinthe 7:11. Dat vers zegt: ‘En indien zij ook scheidt, dat zij ongetrouwd blijve, of met den man verzoene; en dat de man de vrouw niet verlate.’ Bij dat ‘indien zij ook scheidt’, vermeldt kanttekening 16: ‘namelijk anders dan vanwege des mans overspel, zie Matthéüs 5:32, 19:9.’ De andere keer, dus in kanttekening 77, noemt de kanttekening niet slechts overspel, maar ook de *causa religionis* als opening om opnieuw te trouwen. De kanttekeningen spreken dus niet met één stem.

Het is opvallend dat kanttekening 16 bij 1 Korinthe 7:12 bij het noemen van overspel als enige reden om niet ongetrouwd te hoeven blijven, verwijst naar Schriftgegevens buiten dit hoofdstuk. Er staan duidelijke verwijzingen naar Matthéüs 19 en Matthéüs 5. In de kanttekeningen met betrekking tot de *causa religionis* valt geen enkele Schriftverwijzing buiten dit hoofdstuk te vinden. Dit betekent dat de kanttekenaren deze zaak kennelijk op eigen initiatief hebben afgeleid uit dit hoofdstuk. En daar vervolgens

dezelfde waarde aan toekennen als aan overspel.

De vraag dringt zich op welk gezag de kanttekeningen bij de Statenvertaling hebben. Zij zijn waardevol en betrouwbaar. Onze gemeenten hebben er echter altijd aan vastgehouden dat de kanttekeningen qua autoriteit ondergeschikt zijn aan het Woord van God. De auteurs van de kanttekeningen waren het niet altijd in alle dingen met elkaar eens. Het besluit van de Synode van Dordrecht 1618/1619 dat de kanttekeningen geen nadere ontwikkeling van de leer mochten bevatten, was daarom een wijs besluit. Een enkele keer lijken echter de kanttekeningen deze regel te veronachtzamen.

Voor echtscheiding wegens causa religionis geeft 1 Korinthe 7 enige opening. Maar voor enig verband met een tweede huwelijk, waarvoor kanttekening 77 kiest, biedt dit hoofdstuk geen basis. De conclusie van kanttekening 77 kan derhalve, naar het oordeel van de commissie, niet onderbouwd worden uit de exegese van dit hoofdstuk. En uit geen enkele andere plaats in de Heilige Schrift. De conclusie van kanttekening 77 geeft een opening voor hertrouwen die exegetisch niet valt te onderbouwen.

Zoals wij 1 Korinthe 7 lezen, komen we tot een minder ruime uitleg dan kanttekening 77. Wij kunnen de kanttekenaren er niet meer op bevragen op welke Schriftgegevens zij hun toelichting hebben gebaseerd. Als er in de Schrift andere plaatsen zijn waar duidelijk over de gelijkwaardigheid van overspel en causa religionis wordt gesproken, dan moeten we onze conclusie bijstellen. Vooralsnog zijn ons geen andere Schriftplaatsen bekend die meer duidelijkheid geven in deze.

Tenslotte is belangrijk om op te merken dat uitsluitend kanttekening 77 een huwelijk na echtscheiding op grond van de causa religionis kent. Toch geeft ze geen voeding aan een nog ruimere

interpretatie (zoals helaas wel gebeurt) in die zin dat het in het algemeen de verlaten partij toegestaan is om te hertrouwen nadat deze door de andere partij in de steek is gelaten om allerlei oorzaak.

16 Want wat weet gij, vrouw, of gij den man zult zalig maken? Of wat weet gij, man, of gij de vrouw zult zalig maken?

Een gelovige moet zich richten naar Gods geboden om twee redenen. In vers 15 wordt de eerste reden genoemd. In vers 16 wordt de tweede genoemd. Paulus zegt dat het verre van zeker is dat de gelovige de ongelovige zou kunnen behouden, dat wil zeggen binnen het huwelijk zou kunnen winnen door zijn vreedzame en christelijke wandel. Indien het binnen de bestaande huwelijksverhouding al zo is, zoals hiervoor gezegd, hoezeer klemmt dan de apostolische vermaning om geen juk aan te trekken met de ongelovige (2 Korinthe 6:14). Naar aanleiding van vers 15 en 16 zouden we kunnen zeggen dat voor Paulus het ‘niet dienstbaar maken’ (ou dedoulótai, οὐ δεδούλωται) en ‘tot vrede’ (en eirènèi, ἐν εἰρήνῃ) meer gewicht heeft dan het behouden (sóseis, σώσεις).

2.3.2. Conclusies

Samenvattend wil de commissie op grond van deze Schriftgegevens uit paragraaf 2.3.1. ook enkele conclusies trekken.

1. Het gebod des Heeren om niet te scheiden gaat boven alles. Een gehuwde mag actief geen stappen ondernemen om tot een scheiding te komen. Zijn of haar houding is altijd een passieve.
2. Als iemand in zijn huwelijk geconfronteerd wordt met het gegeven van een scheiding, dan wijst Paulus de weg van ongetruwd blijven of verzoenen. Zie ook conclusie bij vers 11.

3. We kunnen niet de start van een heidens huwelijk, waarin tijdens dit huwelijk een van beiden christen wordt en waar Paulus hier over spreekt, zomaar overbrengen op de start van een huwelijk waarbij een van beiden niet kerkelijk is, of waarbij een van beiden tijdens een huwelijk niet kerkelijk wordt en de kerkelijke partij zich meent te kunnen beroepen op dit Schriftgedeelte om zijn of haar echtscheiding (later) te legitimeren.
4. Met betrekking tot de causa religionis is Paulus zeer terughoudend om deze als echtscheidingsgrond te verheffen. Hij laat duidelijk uitkomen dat de gelovige partij daar nooit het initiatief toe kan nemen. Wel geeft hij er ruimte voor om de causa religionis als echtscheidingsgrond aan te merken, als de oorzaak en de actie daartoe niet ligt bij degene die gelovig is geworden, maar bij de ongelovige.

2.4. Relevante Schriftgegevens: Efeze 5

2.4.1. Exegese

In Efeze 5:32 staat: 'Deze verborgenheid is groot: doch ik zeg dit, ziende op Christus en op de gemeente.' Paulus spreekt hier over het huwelijksleven van man en vrouw in een christelijk huwelijk. Om te verstaan wat Paulus hier bedoelt, is het nodig kort te schetsen in welk verband hij deze grote verborgenheid noemt.

In de brief aan Eféze tekent de apostel wat voor een groot wonder er is gebeurd in het leven van degenen die in de gemeente van Efeze vanuit de dood zijn levend gemaakt en als vrucht van genade tot geloof zijn gebracht. Paulus tekent dan ook hoe het nieuwe leven der genade openbaar komt in de levenswandel, niet meer naar de eeuw dezer wereld, een geest die werkt in de kinderen

der ongehoorzaamheid (Efeze 2:2).

In Efeze 5:1 komt Paulus terug hierop terug, als Hij de gemeente oproept navolgers Gods te zijn. Ook nu herinnert hij er in vers 8 aan hoe groot het verschil is met hun eertijds: 'Want gij waart eertijds duisternis, maar nu zijt gij licht in den Heere, wandelt als kinderen des lichts.'

In vers 2 noemt Paulus dat het wandelen in de liefde geen vrucht is van de mens zelf, maar dat het alleen praktijk wordt in een leven waarin er gemeenschap wordt geoefend door het geloof met Christus en in beginsel iets van Zijn liefde mag worden geproefd. Dit zo wandelen als kinderen des lichts staat in scherpe tegenstelling tot het leven dat de mens der ongehoorzaamheid uitleeft in 'hoererij en alle onreinheid' enzovoort.

Waarom zijn al die zonden van ongehoorzaamheid zo erg? Paulus geeft daar in vers 5 het antwoord op. 'Want dit weet ik, dat geen hoereerder, of onreine, of gierigaard, die een afgodendienaar is, erfenis heeft in het Koninkrijk van Christus en van God.' Waarom zullen zulken niet ingaan in dit Koninkrijk? Omdat de toorn van God zal komen om deze dingen over hen, de kinderen der ongehoorzaamheid.

In vers 15 en 16 schrijft Paulus dan: 'Ziet dan hoe gij voorzichtiglijk wandelt, niet als onwijzen, maar als wijzen, den tijd uitkopende, dewijl de dagen boos zijn.'

Na deze algemene vermaning die betrekking heeft op onze hele levenswandel, spitst Paulus in de verzen 22-33 deze zaak nog nader toe en gaat dan ook beschrijven hoe man en vrouw jegens elkaar moeten handelen. De apostel trekt hier de volgende lijnen: zoals de verhouding is tussen Christus en Zijn gemeente. Hij als Hoofd en Zijn gemeente als het lichaam, of Hij als bruidegom en Zijn

gemeente de bruid: zo moet de verhouding van man en vrouw in het huwelijk daarvan een afspiegeling zijn.

De apostel vermaant in deze passage de vrouwen tot gehoorzaamheid, de mannen tot liefde. Paulus waarschuwt hier enerzijds tegen de zondige neiging van de vrouw tot ongehoorzaamheid, zoals die al bij Eva in Genesis 3 openbaar kwam, anderzijds waarschuwt de apostel hier de mannen die sneller dan de vrouw de liefde veronachtzamen. De man is sneller geneigd de liefde te laten varen. Het (blijven) liefhebben kost hem meer moeite dan het liefkrijgen. Dat werd reeds openbaar in wat Adam zegt in Genesis 3:12.

Na deze vaststelling komt dan Paulus tot zijn vermaning om als man de vrouw lief te hebben, niet zoals Adam maar zoals de tweede Adam, Christus, Zijn gemeente heeft liefgehad. Zijn liefde tot Zijn bruidsgemeente betekende voor Hem, in tegenstelling tot Adam, volkomen overgave in de dood om haar schuld, straf weg te nemen en om haar te heiligen door haar ongehoorzaamheid weg te dragen. Deze overgave van Christus betekent voor Zijn bruidsgemeente haar behoud. In de weg van de wedergeboorte (vers 26) gaat Christus Zijn bruid reinigen, vernieuwen en heiligen, om zo een gemeente voor te stellen 'die geen vlek of rimpel heeft of iets dergelijks, maar dat zij zou heilig zijn en onberispelijk' (vers 27).

Dan is er in vers 28 opnieuw sprake van een vergelijking: 'Alzo zijn de mannen schuldig hun eigen vrouwen lief te hebben gelijk hun eigen lichamen. Die zijn eigen vrouw liefheeft, die heeft zichzelf lief.' Hier wijst Paulus op zo'n innige eenheid tussen man en zijn vrouw dat het liefhebben van zijn vrouw niets anders is dan het liefhebben van zichzelf.

Daarop wijst ook vers 29: 'Want niemand heeft ooit zijn eigen vlees gehaat, maar hij voedt het en onderhoudt het, gelijkkerwijs ook de Heere de gemeente.'

De bekroning op zo volkomen elkaar lief te hebben is dan vers 31: 'Daarom zal een mens zijn vader en moeder verlaten en zal zijn vrouw aanhangen, en zij twee zullen tot één vlees wezen.' Zo één te worden in het huwelijk, dat noemt Paulus in vers 32 een grote verborgenheid, een 'mysterie'.

2.4.2. Conclusies

1. Het huwelijk, zoals de Heere heeft ingesteld, brengt zo'n innige verbintenis tot stand, dat het meer is dan een scheppingsordinantie. Het is ook een afspiegeling van de verhouding van Christus tot Zijn gemeente. Het woord 'afspiegeling' is hier te zwak. Het is dezelfde Heilige Geest Die een verloren zondaar in de weg van de wedergeboorte uit genade doet delen in de bruidsschat van Christus, en Die ook deze verborgenheid in het huwelijk doet beoefenen en kennen.
2. In de woorden van Paulus beluisteren we dat man en vrouw in hun huwelijk een hoge roeping hebben te vervullen. Een roeping in hoe ze met elkaar omgaan, maar dat niet alleen. Ook een roeping om hun huwelijk in hoger licht te zien, namelijk hoe de Heere Zijn genade verheerlijkt van Zijn uitverkoren bruid.
3. Dit betekent dat Paulus in Efeze 5 ons voorhoudt dat de roeping van man en vrouw in het huwelijk nooit losgemaakt kan worden van het geestelijk welzijn, het persoonlijk behoud van man en vrouw. Anders gezegd: als man en vrouw in een huwelijk een andere weg begeren te gaan dan waartoe de Heere hen geroepen heeft, dan kan dat alleen maar tot schade zijn van hun persoonlijk zielenheil. Als de man zijn 'hoofd-zijn' wil verbreken, dan ontrooft hij zijn huwelijk van deze verborgenheid. Als de vrouw zich onttrekt aan haar roeping in het

huwelijk, dan ontnemt zij eveneens aan haar huwelijk deze verborgenheid en daarmee de bruidsgestalte van de christelijke gemeente.

2.5. Het begrip porneia en andere begrippen

2.5.1. Exegese

Onder punt 2.2.2. van dit rapport kwam de noodzaak aan de orde om het begrip porneia nader te onderzoeken. Om het nieuwtestamentische begrip porneia goed te verstaan, is het nodig eerst het Oude Testament te lezen. In het Oude Testament reeds komt de ernst van het zondige karakter van hoererij duidelijk naar voren. Het is een van de zonden waarom de Heere het volk soms zwaar straft. Opvallend is dat hoererij in het Oude Testament nogal eens in overdrachtelijke zin wordt gebruikt om de zonde van het volk aan te wijzen dat het 't verbond en daarmee Gods geboden trouweloos heeft overtreden.

a. Hoer, hoererij e.d. in het Oude Testament

Het woord 'hoer' komt in vele teksten in het Oude Testament voor, in onderscheiden samenstellingen. Dit wijst erop dat de gruwel van de hoererij niet vreemd was aan het volk Israël. De zonde van de zedeloosheid woekerde welig in de heidense volken rondom Kanaän en vormde een voortdurende bedreiging en verleiding voor Israël. Bij de omringende heidense volkeren, zoals de Egyptenaren en de Kanaänieten, droeg hoererij meestal een godsdienstig karakter.

Vrouwen die zich overgaven aan zedeloosheid brachten hun loon ten offer aan de heiligdommen van deze goden. Zie in dit verband het verbod uit Deuteronomium 23:18 om het hoerenloon in de tempel te brengen. Ook in Genesis 38 lezen we van hoerenloon.

Naast de ‘gewijde’ hoeren – in dienst van de afgoderij – kwamen ook hoeren voor die als publieke vrouwen leefden.

Genesis 38, de geschiedenis van Juda en Tamar, laat zien dat er in Kanaän een eigen groep vrouwen was, een soort hoerenstand, die haar eigen manieren had en haar eigen kleding. Als van Rachab de hoer wordt gesproken, dan moet Rachab gerekend worden tot deze groep publieke vrouwen.

De vele plaatsen in het Oude Testament waar sprake is van hoer, hoereerder, hoerenloon, hoereren en hoererij zeggen duidelijk genoeg hoezeer dit kwaad te allen tijde in het midden van het volk Israël moest worden bestreden. Zie Deuteronomium 23:17 en Leviticus 19:29.

De Heere waakt over ziel en lichaam van het volk. In Zijn zorg over het volk waarschuwt Hij dan ook tegen afgoderij, die bijna altijd met hoererij gepaard gaat. Daarom wordt de verbondsverhouding van de Heere en Zijn volk Israël vaak voorgesteld onder het beeld van een huwelijk en wordt het dienen van vreemde goden als echtelijke ontrouw aangemerkt. Zie onder andere bij de profeet Hosea.

Het gebruikelijke woord voor hoer, hoereren en hoererij bedrijven is afgeleid van het werkwoord ‘zanah’. Enkele voorbeelden:

- Genesis 38:15: ‘Als Juda haar zag, zo hield hij haar voor een hoer.’
- Genesis 38:24: ‘En het geschiedde omtrent na drie maanden, dat men Juda te kennen gaf, zeggende: Tamar, uw schoondochter, heeft gehoereerd, en ook zie, zij is zwanger van hoererij.’
- Jozua 6:17 en 25 spreekt over Rachab de hoer.

We lezen op verschillende plaatsen dat hoererij met de dood gestraft moest worden. Deuteronomium 22:21 spreekt van stenigen

en Leviticus 21:9 over met vuur verbranden.

Overigens moest een overspeler of overspeelster ook gedood worden, zie Leviticus 20:10: Zij beiden zullen zekerlijk gedood worden; hun bloed is op hen.

Als er sprake is van zogenaamde religieuze prostitutie – dat betekent dat mannen of vrouwen zich in dienst van één of andere afgod overgeven aan ontucht – dan wordt een ander woord gebruikt voor het bedrijven van deze zonde. Het betreft hier ‘gewijden’, namelijk aan de afgod. De bedrivers, mannen of vrouwen, heten dan gewijden. Dat woord is afgeleid van de Hebreeuwse stam ‘qadasj’ en dat betekent: wijden, heiligen. Ze worden beide genoemd in Deuteronomium 23:17: ‘Er zal geen hoer zijn onder de dochteren Israëls; en er zal geen schandjongen zijn onder de zonen Israëls.’ De Statenvertaling vertaalt dus ‘qedesja’ met hoer en ‘qadesj’ met schandjongen. Over schandjongens lezen we ook op andere plaatsen. Ze komen voor ten tijde van de koningen, zoals in 1 Koningen 14:24 en 1 Koningen 22:47.

b. Porneia en andere begrippen

Het Nieuwe Testament gebruikt voor hoererij en ontucht dus het woord porneia (πορνεία). Er is bij ontucht en hoererij sprake van geslachtelijke gemeenschap – van welke aard dan ook – die God in Zijn Woord verbiedt. Daaronder vallen ook de homoseksuele en incestueuze praxis en alle perverse vormen van het fysiek één lichaam worden met de ander.

Er zijn teksten, zoals Romeinen 1:19, waar alleen het woord porneia wordt genoemd. In 1 Korinthe 5:1 lezen we: ‘Men hoort ganselijk dat er hoererij onder u is, en zodanige hoererij, die ook onder de heidenen niet genaamd wordt, alzo dat er een zijns vaders huisvrouw heeft.’

1 Korinthe 6:13b zegt: ‘Doch het lichaam is niet voor de hoererijs, maar voor den Heere en de Heere voor het lichaam.’

Hoererijs wordt nogal eens genoemd naast akatharsia (ἀκαθαρσία), onreinheid. Teksten waar dit zo is, zijn: 2 Korinthe 12:21, Galaten 5:19, Efeze 5:3 en Kolossenzen 3:5.

In Matthéüs 15:19 en Markus 7:21 wordt porneia onderscheiden genoemd van moicheia (μοιχεία). Dat betekent overspel bedrijven.

In 1 Korinthe 6:10 worden overspelers en hoereerders onderscheiden genoemd. In Matthéüs 5:32 en 19:9 heeft porneia de betekenis van geslachtelijke ontrouw van de echtgenote.

Het meervoud, in 1 Korinthe 7:2, laat zien dat de aanleiding tot hoererijs verschillend kan zijn.

Pornos (πόρνος) betekent hoereerder, ontuchtige. Dit woord wordt vooral gebruikt voor een gehuwde man die seksuele omgang heeft met een ongetrouwde vrouw. Het woord pornos, ontuchtige, hoereerder, is een ruimer woord voor ontuchtigen in verschillend opzicht dan moichos; echtbreker, overspeler. De staat van de vrouw – ongehuwd of gehuwd – is bepalend voor de woordkeuze tussen de mannelijke woorden pornos en moichos. Een moichalis (μοιχλῖς), een echtbrekster of overspeelster, is een getrouwde vrouw die overspel bedrijft.

Hebreeën 13:4 spreekt over hoereerders en overspelers hetzelfde oordeel uit. Er staat: ‘Het huwelijk is eerlijk onder allen, en het bed onbevlekt; maar hoereerders en overspelers zal God oordelen.’

Het woord aselgeia (ἀσέλγει), teugelloosheid, bandeloosheid, is een ruimer begrip dan porneia. Aan porneia is direct het seksuele gekoppeld, aan aselgeia niet.

Bij het woord pornè (πόρνη), hoer, willen we wijzen op 1 Korinthe 6:15 en 16: ‘Weet gij niet, dat uw lichamen leden van Christus zijn? Zal ik dan de leden van Christus nemen en maken ze leden ener hoer? Dat zij verre. Of weet gij niet, dat die de hoer aanhangt,

één lichaam met haar is? want die twee, zegt Hij, zullen tot één vlees wezen.’

Het is goed om Galaten 5:19 nog apart te noemen: ‘De werken des vleses nu zijn openbaar; welke zijn overspel, hoererij, onreinheid, ontuchtigheid.’ Deze tekst wordt genoemd, omdat Paulus hier vier begrippen na elkaar noemt en daarmee ook van elkaar onderscheidt. Het zijn:

- moicheia, overspel
- porneia, hoererij
- akatharsia, onreinheid en
- aselgeia, ontuchtigheid in de zin van losbandigheid; het eigen ik tot norm stellen.

Het gaat bij deze vier begrippen om werken des vleses die liggen op het gebied van het zevende gebod. Allemaal werken des vleses en daarom zonde. Maar in het omgaan ermee in de christelijke gemeente is het wel belangrijk dit onderscheid te maken.

De Statenvertaling vertaalt dus het woord porneia met hoererij en het woord moicheia met overspel. Porneia is een ruimer begrip dan moicheia, niet omdat het vager is, maar omdat er meer soorten seksuele gemeenschap onder vallen dan dat een man of vrouw buiten het huwelijk gemeenschap heeft met een ander. Ter toelichting: samenwonen is wel hoererij, maar geen overspel. Vooruit grijpen op de huwelijksdag is wel hoererij, maar geen overspel. En datzelfde geldt voor homoseksualiteit en incest.

Hoe ruim is het begrip porneia? Wat valt er nog wel en wat (net) niet onder? Wij kunnen in het kader van dit rapport niet op allerlei details ingaan. Ook zijn we als ambtsdragers niet geroepen tot rechercheonderzoek in intimiteiten. Het één worden met het lichaam van de ander in de zin van hoererij behoeft niet te worden bewezen via onderzoek of bij beide partijen DNA van de ander is aangetroffen. Er zijn situaties die als hoererij, porneia,

aangemerkt kunnen of mogen worden, terwijl het ‘technisch’ (nog) niet is gekomen tot de eigenlijke geslachtsdaad.³

Het is nodig in het denken goed onderscheid te maken tussen wat de Bijbel verstaat onder hoererij/overspel en onder onreinheid en ontuchtigheid. De neiging bestaat om veel wat zich op het terrein van onreinheid en ontuchtigheid afspeelt aan vuilheid, viezigheid en handtastelijkheid al snel te brengen onder de noemer van hoererij/overspel. Hoewel hoererij/overspel enerzijds en onreinheid en ontuchtigheid anderzijds niet volledig zijn af te grenzen van elkaar, betreffen zij wel ieder een veld van situaties die zich in de praktijk voordoen. Het is heel belangrijk ons te realiseren dat onreinheid en ontuchtigheid ernstige zonden zijn tegen het zevende gebod. Maar alleen bij hoererij/overspel kan er sprake zijn van echtscheiding.

2.5.2. Conclusies

Wij trekken enkele conclusies uit paragraaf 2.5.1.

1. De zonde van zedeloosheid is een kwaad van alle tijden. Zij is de Heere een gruwel. De oudtestamentische en nieuwtestamentische gegevens verschillen daarover niet wezenlijk.
2. Hoererij is een veelvoorkomende zonde waar Gods Woord ernstig voor waarschuwt en waarover de Heere Zijn oordelen uitspreekt.
3. Gezien de ernst van de zonde der hoererij onder het volk van
3. Wij noemen enkele voorbeelden. Er is sprake van hoererij wanneer een man en een vrouw, niet zijnde echtgenoten, worden overvallen op het moment dat ze bij elkaar in bed liggen. Ook verregaande handtastelijkheden, waarbij men naakt in elkaars nabijheid is geweest en ‘elkaars schaamte heeft ontdekt’, dient te worden aangemerkt als hoererij.

Israël is het begrijpelijk dat de Heere Jezus juist deze – maar ook alleen deze – zonde noemt in zijn gesprek over de echtscheiding met de farizeeën.

4. De zonde van hoererij, het één vlees worden met een ander buiten het huwelijk, is diepingrijpend voor heel het bestaan, het leven, de verhouding tot God, Zijn dienst en Zijn Woord.
5. Bij hoererij is er sprake van zonde tegen het eigen lichaam, omdat metterdaad sprake is van geslachtsgemeenschap, overeenkomend met de gemeenschap tussen man en vrouw binnen het huwelijk.
6. Hoererij moet worden geïnterpreteerd zoals in dit rapport wordt aangegeven.
7. Bij overspel dat echtbreuk met zich meebrengt, wordt de heiligheid van een bestaand huwelijk geschonden. Bij hoererij wordt buiten het huwelijk de zonde uitgeleefd. Daarop rust het oordeel van God. Binnen de heiligheid van het huwelijk heeft de Heere de lichamelijke eenheid gegeven als een geschenk.

HET SPREKEN VAN DE SCHRIFT OVER ECHTSCHIEDING

Wie zich niet concreet op Gods Woord beroept, baseert zich op pragmatische, autonome, emotionele of algemeen vage religieuze gevoelens. De daaruit voortvloeiende ethische overwegingen leiden veelal tot een praktijk die niet in overeenstemming is met de Schrift. Alleen de Bijbel mag gelden als normatieve regel ten aanzien van het denken en handelen van christenen over een diepingrijpende zaak als echtscheiding.

Op grond van de in hoofdstuk 2 beschreven resultaten van nauwkeurige exegese van de Heilige Schrift vat de commissie enkele conclusies samen.

3.1. Wezen van het huwelijk

Door middel van het huwelijk smeedt God twee mensen samen tot één mens, tot een unieke eenheid. Dat was zo gedurende de ideale situatie van het paradijs, maar ook daarna. De Heere beschouwt de zondeval niet als verontschuldiging voor de sociale ontredde in de samenleving en van ontwrichting van de eenheid van het huwelijk. God heeft twee samengevoegd tot één. Dat scheide de mens niet.

Binnen deze heiligheid van het huwelijk heeft de Heere ook de lichamelijke eenheid en geslachtsgemeenschap gegeven. Als een geschenk van Hem. Alles wat zich in seksueel opzicht buiten het huwelijk afspeelt, is zonde.

Soms verlaat één van beide echtelieden in het huwelijk de ander, zonder dat er sprake is van hoerij – ontucht waarbij sprake is van geslachtsgemeenschap. Dat verbreekt de wezenlijke, diepe eenheid van het huwelijk niet. Waar echtgenoten uit elkaar gaan, anders dan om hoerij, zijn ze voor God nog steeds getrouwd. Dat geldt ook indien er sprake is van een affectieve, romantische verhouding. Zo'n verhouding, in de sfeer van wat in paragraaf 2.5.1.b. werd aangeduid als aselgeia, werkt ontwrichtend en is ook censurabel. Maar zij vormt op zichzelf onvoldoende reden voor echtscheiding.

Een gehuwde mag in dergelijke situaties dan ook niet actief stappen nemen om tot een scheiding te komen. Indien iemand zich op deze wijze – dus zonder dat er sprake is van hoerij – geconfronteerd ziet met een opgedrongen echtscheiding, wijst Paulus de weg van het ongehuwd blijven of verzoenen.

3.2. Hoerij als oorzaak van en reden tot scheiding

Hoerij is een begrip dat duidt op de seksuele, lichamelijke daad van het fysiek één lichaam worden met een ander dan de eigen echtgenoot of echtgenote binnen het huwelijk, of het hebben van geslachtsgemeenschap van twee personen buiten het huwelijk. Het zevende gebod tekent hoerij – het één vlees worden met een ander buiten het huwelijk – als zonde tegen God. Als zodanig verstoort hoerij primair en diepingrijpend de verhouding met God. Zo kan hoerij voor het hele bestaan met al zijn intermenselijke verhoudingen vérstrekkende gevolgen hebben. Het oordeel van God rust daarop.

Hoerij is ook zonde tegen het eigen lichaam, omdat geslachtsgemeenschap met een derde de wezenlijke twee-eenheid tussen man en vrouw binnen het huwelijk verbreekt. Daar komt ook nog bij dat er bij hoerij ook sprake is van het uitleven van de zonde buiten het huwelijk.

De huwelijksband breekt niet omdat de een de ander in de steek laat. De huwelijksband gaat evenmin teniet door allerlei psychische en sociale oorzaken en verwarring, hoe diepingrijpend ook. Alleen hoererij breekt het huwelijk in zijn diepste wezen. Zo verbreekt iemand die zijn andere helft in de steek laat en geslachtsgemeenschap heeft met een derde de wezenlijke eenheid van het huwelijk.

Alleen hoererij is dan ook oorzaak van het verbreken van de echtelijke eenheid. Alleen hoererij kan reden vormen tot echtscheiding. Niet elke meer of minder oppervlakkige relatie, een gebaar, een kus, een innige omarming, valt dus als hoererij te typeren. Die dingen zijn overigens wel overtredingen van het zevende gebod. En datzelfde geldt voor allerlei kwaad dat beschikbaar is in virtuele seks, boeken e.d.

De commissie sluit van het begrip hoererij ook uit het bezoeken van pornosites en het bekijken van pornobladen. Er zijn veel mogelijkheden om te visualiseren wat in de gedachten en fantasieën van mensen omgaat. Hier is wel sprake van zonde van de ogen en zondigen met gedachten en van het koesteren van zondige begeerten, maar er vindt geen lichamelijk één-worden met een ander plaats. Hoe ingrijpend dit ook is, dit soort werken des vleses zijn te scharen onder de noemer van onreinheid, akatharsia, en niet onder overspel of hoererij.

Het is van groot belang voor het pastoraat om dit onderscheid goed vast te houden. Kerkelijke vergaderingen en ambtsdragers mogen niet te gemakkelijk een echtscheiding als onvermijdelijk c.q. wettig aanvaarden, zolang er geen sprake was van concrete hoererij in de zin van geslachtelijke gemeenschap. Er dient gedegen onderzoek plaats te hebben naar de vraag of dat aan de orde is, of juist niet.

3.3. Causa religionis

De in paragraaf 2.3. beschreven exegese van 1 Korinthe 7, met name vers 15, leidt tot de volgende conclusies als het gaat om causa religionis. In de tijd van de apostel Paulus werden tal van huwelijken gesloten tussen twee heidenen. Na verloop van tijd kwam soms één van beiden tot het christelijk geloof. De gelovige mag dan geen stappen ondernemen om tot een scheiding te komen. De gelovige partij mag daartoe nooit het initiatief nemen. De man, die gelovig is geworden, mag zijn vrouw niet wegzenden, omdat ze ongelovig is (gebleven), en evenmin omdat hij vanwege dit huwelijk onheilig zou worden. Dat geldt wederkerig ook voor de gelovige vrouw.

Ook als de getrouwden niet in alles een geestelijke eenheid kunnen zijn, dan is de regel: niet scheiden, maar gehuwd blijven. Hoewel de gelovige daartoe nooit het initiatief mag nemen, kan het voorkomen dat de ongelovige partij wil scheiden. Dan hoeft men niet koste wat kost bij elkaar te blijven. Als de keuze gemaakt moet worden tussen God en de ander in het huwelijk, dan moet in deze situatie de keuze voor God prevaleren.

Er is hier dus sprake van zeer uitzonderlijke situaties, die zich vooral voordeden in de eerste christelijke gemeenten. Mag dan het geval waar Paulus op doelt – twee heidenen trouwen, de een komt tot geloof, de ongelovige wil scheiden, de gelovige hoeft dat niet koste wat kost tegen te houden – naar analogie toegepast en uitgebreid worden tot allerlei situaties waarin twee beginselen tegelijk spelen en op elkaar dreigen te botsen? Het beginsel van trouw zijn aan je huwelijkspartner en je roeping om Christus te volgen? In de zeer uitzonderlijke situatie waarover 1 Korinthe 7 spreekt, geeft de apostel Paulus de richting aan: de roeping om Christus te volgen gaat in dat geval voor. Maar de gelovige mag zijn roeping niet misbruiken om zijn huwelijk te beëindigen.

De gelovige initieert niet, maar berust, hetzij in een moeilijk huwelijk met een heiden, óf in de begeerte van een heiden om te scheiden. Hij heeft zijn roeping te volgen, hetzij in de ene, hetzij in de andere situatie.

De aan de orde zijnde kwestie in 1 Korinthe 7 heeft er sommigen wel toe gebracht om te stellen dat Paulus hier de Heere Jezus aanvult als het gaat om de gronden van echtscheiding. Als dat zo is, dan zou de kerk dat vandaag de dag ook wel mogen doen. Men spreekt dan van voortgaande openbaring: wij zouden meer licht in bepaalde zaken hebben dan Paulus in zijn tijd. Situaties zoals wij ze nu kennen, kon hij nu eenmaal niet kennen, want ze deden zich in zijn tijd niet voor; wij moeten dan maar handelen naar analogie of in de geest van.

Sommigen gebruiken uitzonderingsgevallen of uitspraken over bijzondere gevallen in de Schrift als motief. Als voorwendsel dus om tot eigentijdse uitspraken te komen op grond van die zogenoemde voortgaande openbaring. Maar de apostel zegt in 2 Petrus 1:19a: ‘Wij hebben het profetisch Woord dat zeer vast is.’

De commissie wil in navolging van vele theologen uit Reformatie en Nadere Reformatie de echtscheiding wegens causa religionis beperken tot het geval dat twee mensen als heiden getrouwd zijn, waarbij de een komt tot geloof en de ander daardoor hem het leven in het verband van het huwelijk onmogelijk maakt en wil scheiden. Dan wordt van de gelovige niet gevraagd om koste wat het kost die scheiding tegen te houden.

Anno 2019 kan een van de partners na de sluiting van het huwelijk, de man of de vrouw, onkerkelijk worden. Aanvankelijk hebben de echtgenoten wellicht goede voornemens gehad en beiden beloofd ‘in die heilige staat alzo te leven’, maar in de praktijk van het huwelijk verloochent een van beiden deze belofte en wil

komen tot ontbinding van het huwelijk.

Kan nu degene die kerkelijk blijft zich beroepen op Paulus' woorden om zijn of haar echtscheiding te legitimeren? De commissie meent van niet. De uitgangssituatie bij het begin van het huwelijk is een geheel andere dan de situatie waarover Paulus in 1 Korinthe 7 spreekt. De roeping van de gelovige is juist om naar zijn vermogen het huwelijk in stand te houden.

De vraag die dan nog rest is of na de ontbinding van een huwelijk wegens verlating op grond van causa religionis het de verlatene op bijbelse gronden is toegestaan een tweede huwelijk aan te gaan en of dat huwelijk dan kerkelijk bevestigd kan worden.

Er zijn verschillende redenen om tot de conclusie te komen dat hertrouwen na echtscheiding wegens causa religionis op schriftuurlijke gronden niet mogelijk is. In de eerste plaats omdat 1 Korinthe 7, waarin de situatie van de causa religionis juist ter sprake komt, daarvoor geen grond geeft. Integendeel. De apostel Paulus gaat uit van de vooronderstelling: niet scheiden. En als er sprake is van een scheiding: 'dat zij ongetrouwd blijve of met de man verzoene.'

Blijvend uitgangspunt is de levenslange eenheid van man en vrouw. Naar de mening van de commissie wordt die alleen verbroken door de dood en door porneia. De band tussen man en vrouw is zo sterk, dat die wel juridisch en feitelijk verbroken kan worden, maar ten diepste toch in stand blijft. Je bent nooit helemaal los van elkaar. Voor mensen kun je scheiden, voor God ben je niet zomaar vrij.

Het karakter van het huwelijk en van het uitgesproken jawoord maakt het ten slotte onmogelijk om nog bij het leven van de eerste partner, voor de tweede keer de belofte te doen van trouw 'tot de dood scheiding maakt'. De enige uitzondering hierop moet

blijven: overspel. Daardoor wordt de wezenlijke twee-eenheid tussen man en vrouw verbroken. Al kan die door boete en berouw hersteld worden.

HET SPREKEN VAN DE SCHRIFT OVER HERTROUWEN

Wat zegt de Heilige Schrift over hertrouwen? De commissie gaat eerst in op de mogelijkheid voor niet-ambtsdragers om na een echtscheiding weer te trouwen. Daarna behandelt zij de vraag of een gescheiden ambtsdrager mag hertrouwen. Het feit dat iemand ambtsdrager is, is een zaak die ook afzonderlijke aandacht vraagt. Bij dit aspect wordt in paragraaf 4.2. apart stilgestaan.

4.1. Leden van de gemeente die niet in het ambt dienen

4.1.1. Mag iemand die verlaten werd, terwijl er niet duidelijk sprake was van hoererij, hertrouwen?

Er is – behalve het hierboven gemaakte onderscheid binnen de christelijke gemeente – sprake van twee soorten verlatenen. De een kwam buiten het huwelijk te staan wegens concrete hoererij van de ander. Indien van verzoening geen sprake kan zijn, is er geen absolute verhindering voor een nieuw huwelijk. Dat er sprake is van hoererij in de zin van geslachtelijke gemeenschap van de ander, moet door degene die opnieuw wenst te trouwen onomstotelijk worden aangetoond.

Als iemand verlaten werd, terwijl er niet duidelijk sprake was van hoererij, ligt dat anders. Zo iemand mag niet hertrouwen. De niet om reden van hoererij verlatene vervalt door opnieuw te trouwen in overspel. Dat geldt uiteraard ook degene die trouwt met zo'n niet om hoererij verlatene. Voor God zijn de eerste

echtlieden nog steeds getrouwd. Iemand die verlaten is en niet mag hertrouwen, staat echter niet alleen. Tegenover dat kruis staat de enige Troost in leven en sterven.

De uitspraak van Paulus in Romeinen 7:2 betekent inderdaad dat alleen de dood scheiding maakt. Maar de vraag naar overspel valt in dit Schriftgedeelte geheel buiten beschouwing.

4.1.2. Is een tweede huwelijk mogelijk als overspel is bedreven voorafgaand aan, maar aangetoond na de scheiding?

Ongeoorloofd is echtscheiding, en dus ook een tweede huwelijk, als er geen enkel aantoonbaar bewijs van overspel bestaat.⁴ De echtlieden zijn verplicht het door de echtscheiding geraakte huwelijk opnieuw te sluiten en voort te zetten. De kerkelijke tucht zal moeten worden toegepast op de schuldige partijen.

Als een kerkenraad op het ogenblik van de echtscheiding zou oordelen dat deze ongeoorloofd is, kan dat besluit worden herzien als er nieuwe feiten op tafel komen die, wanneer zij bekend waren voor de echtscheiding tot een andere besluitvorming had kunnen leiden. Echtscheiding is immers na bewezen overspel toegestaan. De kerkenraad zal het ingediende bewijs moeten wegen. Een tweede huwelijk is mogelijk als het overspel is bedreven voorafgaand aan, maar aangetoond na de scheiding.

Echtscheiding is geoorloofd als er:

- a) onomstotelijk bewijs is van overspel dat reeds voor de echtscheiding plaatshad;⁵
- b) pas na de echtscheiding is aangetoond dat de voormalige echtgenoot of echtgenote vóór de scheiding overspel heeft bedreven

4. Paragraaf 4.1. in het rapport van 2008.

5. Paragraaf 4.1. in het rapport van 2008.

en het verbond heeft verbroken.⁶

4.1.3. Is een tweede huwelijk mogelijk als overspel is bedreven nadat de echtscheiding is voltrokken?

Om deze vraag te beantwoorden, zijn allereerst de volgende overwegingen noodzakelijk:

1. De duidelijke oorzaak voor ontbinding van de heilige huwelijke staat is wanneer een van beide echtgenoten is gestorven. 1 Korinthe 7:39 noemt dit expliciet. Het huwelijk is dan op Schriftuurlijke grond ontbonden. Hiermee is vervolgens de weg geopend tot hertrouwen.

2. Het rapport noemt als echtscheidingsgrond: porneia.⁷ Als op basis hiervan de echtscheiding heeft plaatsgevonden, is hertrouwen mogelijk (zie 4.1.2.).

3. Om de vraag te beantwoorden of een tweede huwelijk mogelijk is als overspel is bedreven nadat de echtscheiding is voltrokken, verwijzen we allereerst naar de exegese van Matthéüs 5:32, 19:9, Markus 10:11 en Lukas 16:18. Uit de woorden van Christus blijkt in ieder geval dat de verlater (zonder dat er sprake is van hoererij) overspel doet wanneer hij hertrouwt. Uit deze teksten blijkt tegelijk dat als de verlatene hertrouwt, deze óók overspel doet. Wanneer een van beiden na het verlaten hertrouwt c.q. overspel pleegt, betekent dit overigens niet dat daarmee vanzelfsprekend de andere partij ook kan hertrouwen.

4. Over de uitleg van Matthéüs 5:32, 19:9, Markus 10:11 en Lukas 16:18 bestaat in dezen geen eenduidigheid.

6. Paragraaf 1.4. in het rapport van 2008.

7. Paragraaf 2.5.1. in het rapport van 2008.

a) In ieder geval is duidelijk dat het huwelijk – voor God – blijft bestaan zolang de verlater geen overspel heeft gepleegd. De verlater dient de relatie immers te herstellen.

b) De verlatene is degene die door de verlater in de steek is gelaten, zonder dat er sprake was van overspel. Zolang deze situatie bestaat, geldt het woord: Wie de verlatene zal trouwen – deze verlatene; dat is degene die is verlaten, zonder dat er sprake was van overspel – doet zelf overspel.

5. a) Wanneer een van beiden hertrouwt c.q. overspel pleegt, is het niet vanzelfsprekend is dat de andere partij op grond daarvan ook kan hertrouwen.

b) De kerkenraad is verantwoordelijkheid om in ieder specifiek geval een eigenstandige afweging te maken met inachtneming van de genoemde regel. Hierbij heeft de commissie gewogen dat ieder geval vanwege specifieke omstandigheden een eigen afweging vraagt. Hertrouwen in deze situatie vereist grote terughoudendheid.

c) wanneer zich een situatie voordoet waarbij kerkenraden van verschillende gemeenten zijn betrokken, dient broederlijk overleg plaats te vinden tussen deze kerkenraden, alvorens tot een uitspraak te komen.

4.1.4. Is een tweede huwelijk mogelijk als een van de twee partners na een ongeoorloofde echtscheiding is overleden?

Het dilemma bij deze vraag is of het iemand die ongeoorloofd gescheiden is en daarom nooit meer trouwen kan, of dat door de dood van een van de echtgenoten de Heere Zelf het huwelijk heeft ontbonden waardoor daarna hertrouwen toch mogelijk is.

Hoererij – het één vlees worden met een ander buiten het huwelijk – breekt het huwelijk in zijn diepste wezen. Alleen hoererij kan

reden vormen tot echtscheiding.⁸ Maar hoe is de situatie als een van beide echtgenoten daarna is overleden? De onschriftuurlijke echtscheidingsgrond wordt door het overlijden van een der beide echtgenoten niet alsnog Schriftuurlijk. Wel er is nu een nieuwe situatie ontstaan:

1 Korinthe 7:39 zegt: 'Een vrouw is door de wet verbonden zo langen tijd haar man leeft; maar indien haar man ontslapen is, zo is zij vrij om te trouwen dien zij wil, alleen in den Heere.' De apostel Paulus noemt hier als duidelijke oorzaak voor het ontbinden van de heilige huwelijke staat, wanneer een van beide echtgenoten is gestorven. Tegelijk past grote terughoudendheid in het aangaan van een nieuw huwelijk. Niet voor niets voegt Paulus de woorden 'in de Heere' toe. Wandelen in de wil en weg des Heeren is verre te verkiezen boven het nalopen van onze aardse begeerten.

Ook in Romeinen 7:1-6 spreekt Paulus in deze zin. Hij beschrijft de geestelijke weg van Gods kinderen. Indien een vrouw 'eens anderen mans wordt, terwijl de man leeft, zo zal zij een overspeelster genaamd worden. Maar indien de man gestorven is, zo is zij vrij van de wet, alzo dat zij geen overspeelster is, als zij eens anderen mans wordt.' Er zal eerst de dood tussen moeten komen in de relatie tot de wet, wil er plaats komen voor het huwelijk met Christus.

De conclusie kan zijn dat een huwelijk na een ongeoorloofde echtscheiding – hetzij dat er sprake was van overspel, hetzij dat er sprake was van iemand die zonder overspel is verlaten – is geoorloofd als een van de (vroegere) echtgenoten is overleden.

Wanneer echter het tweede huwelijk ontbonden is door de dood en de vroegere echtgenoot of echtgenote nog leeft en niet her-

8. Paragraaf 3.2. van het rapport uit 2008.

trouwd is, is er opnieuw de mogelijkheid tot wederkeer naar de eerste man of vrouw. Wanneer de eerste man of vrouw weigert om het huwelijk weer te herstellen, mag de weduwe of weduwnaar zoals hier benoemd niet opnieuw zondigen door opnieuw met een inmiddels derde te hertrouwen.

4.1.5. Zijn er criteria en aandachtspunten aan te geven voor kerkenraden in relatie tot het bewijzen van overspel? In welke volgorde?

Wanneer iemand wenst te hertrouwen, terwijl zijn eerdere echtgenoot c.q. echtgenote nog leeft, zal hij of zij zelf bewijs moeten indienen bij de kerkenraad dat zijn eerder huwelijk ontbonden is na gebleken overspel.

4.1.6. Behoudt een oorspronkelijk huwelijk zijn bijbelse geldigheid, ook al is er een ander huwelijk door een van de echtelieden aangegaan?

Moet de kerkenraad bij de afweging of iemand mag hertrouwen, ervan uitgaan dat met een schuldbelijdenis al het vorige (dus ook het eerste huwelijk) is komen te vervallen, of dient de kerkenraad als uitgangspunt te nemen dat het oorspronkelijke huwelijk bijbels gezien nog in stand is?

Als er sprake was van een ongeoorloofde echtscheiding zonder overspel, zijn de gescheidenen verplicht het huwelijk opnieuw te sluiten en voort te zetten (7.1.3). Door de schuldige partij(en) zal schuldbelijdenis moeten worden afgelegd.

Deze ‘voortzetting’ moet onderscheiden worden van de term ‘hertrouwen’ in het hierna volgende. Bij ‘hertrouwen’ wordt bedoeld dat een nieuw huwelijk wordt aangegaan met een derde.

Schuldbelijdenis na echtscheiding mag niet lichtvaardig gebeuren. Te vrezen valt dat mensen soms tot schuldbelijdenis komen, omdat ze van mening zijn dat ze daarna onbezorgd en gelukkig verder kunnen leven na reeds hertrouwd te zijn, dan wel weer te kunnen trouwen. Er mag echter alleen sprake zijn van schuldbelijdenis indien een zondaar of zondares zekere, dat is betrouwbare tekenen van boetvaardigheid toont. Deze tekenen van boetvaardigheid komen tot uitdrukking in schaamte en verdriet over de zonde, in een vernieuwde levenswandel en in de begeerte om schuld te belijden.⁹ Een belangrijk teken waaruit de oprechtheid van de schuldbelijdenis blijkt, is dat de schuldige er alles aan zal doen om de veroorzaakte schade zoveel mogelijk te herstellen en hartelijk schuld te belijden tegen over degene die hij of zij verlaten heeft. Indien het mogelijk is, zal hij (zij) zijn bereidheid uitspreken om het geschonden huwelijk voort te zetten (7.1.3).

De kerkenraad dient aan te dringen op waarachtige verootmoediging en schuldbelijdenis. De begeerte tot schuldbelijdenis behoort echter uit te gaan van de schuldige zelf.¹⁰ Een kerkenraad kan niet oordelen over het hart. Maar als iemand de begeerte uitspreekt om schuld te belijden, dient de kerkenraad te onderzoeken of deze schuld ervaren wordt als schuld tegenover God. Een louter verstandelijke vaststelling dat 'ik natuurlijk tegen God heb gezondigd', is niet toereikend. De kerkenraad dient te onderzoeken of er sprake is van een begeerte tot schuldbelijdenis als een zaak van het hart en of in de vrucht van het leven sprake is van oprechtheid.

De kerkelijke tucht, uitgeoefend door de kerkenraad, eindigt zodra er genoegzame tekenen van boetvaardigheid zijn.¹¹ De gemeente dient iemand die schuldbelijdenis heeft afgelegd een volledige

9. K. de Gier, *De Dordtse Kerkorde*, 1989, blz. 379.

10. H. Bouwman, *Gereformeerd Kerkrecht*, deel II, 1985, blz. 655.

11. F.L. Bos, *De orde der kerk*, 1950, blz. 288.

plaats toe te kennen in de geestelijke gemeenschap. De gemeente moet de bereidheid hiertoe met woord en daad doen blijken. Zij dient volle bereidheid te tonen om hem of haar tegemoet te treden met de liefde die verwacht mag worden in de gemeente van Christus tegenover alle leden.¹²

Het doen van schuldbelijdenis over gedane zonde en hertrouwen zijn twee afzonderlijke zaken. Schuldbelijdenis is daarom géén opening tot hertrouwen. Voor de afweging tot hertrouwen blijft gelden wat in 7.1.1. is gesteld. Overigens zal, na een ongeoorloofde echtscheiding, de gescheidene niet een ander huwelijk aangaan indien er sprake is van oprechte boetvaardigheid, schaamte en verdriet.

4.1.7. Moet een nieuw huwelijk na een ongeoorloofde echtscheiding bij schuldbelijdenis worden ontbonden?

Als er sprake is van een ongeoorloofde echtscheiding, waar een nieuw huwelijk op volgt, dan is dit een ongeoorloofd huwelijk. Een geschiedenis in de Heilige Schrift schijnt enige reden te geven om na een ongeoorloofd huwelijk vrouwen c.q. mannen weg te sturen.

Ezra, de Schriftgeleerde, zag zich direct na zijn aankomst in Jeruzalem geconfronteerd met het feit dat het volk Israël, priesters en levieten van de het volk omringende heidenen ‘dochteren hebben genomen, voor zichzelf en voor hun zonen, zodat zich vermengd hebben het heilig zaad met de volken dezer landen’ (Ezra 9:2). Sechanja beleet: ‘Wij hebben overtreden tegen onze God, en wij hebben vreemde vrouwen van de volken des lands bij ons doen wonen.’ Hij stelt vervolgens voor ‘dat wij al die vrouwen, en het zaad, wat van haar geboren is, zullen doen uitgaan, naar de raad

12. D. Nauta, *Verklaring van de kerkorde van de gereformeerde kerken in Nederland*, 1971, blz. 398.

des Heeren' (Ezra 10:2-3).

Was hier sprake van een ongeoorloofd huwelijk? Als dat het geval is, zou de uitdrukking 'bij ons doen wonen' een ander woord zijn voor 'huwelijk'. De kanttekening bij de Statenvertaling lijkt een iets bredere omschrijving te geven van de uitdrukking 'bij ons doen wonen' dan alleen het huwelijk. Zij zegt: 'Dat is getrouwd, of tot echtelijke gemeenschap en bijwoning aangenomen.' Het Hebreeuwse woord maakt niet volstrekt duidelijk of er sprake was van huwelijken. Mogelijk was er sprake van een vorm van buitenechtelijke omgang.

De wet verbood inderdaad gemengde huwelijken (Exodus 34:11-16; Deuteronomium 7:1-3). In berouw over hun zonden hanteert Ezra het enige middel om het kwaad tegen te gaan.¹³ In de wet is echter niet vastgelegd wat gebeuren moet als deze zonde is bedreven.¹⁴ Wij moeten ons hoeden voor het principe van de analogie. Dit principe houdt in dat als zich vandaag vergelijkbare omstandigheden voordoen als in het Oude Testament, vergelijkbare maatregelen genomen zouden moeten worden.¹⁵

Sommigen zeggen met een beroep op 1 Korinthe 7:12: 'Quod fieri non debuit, factum valet': Hetgeen niet had behoren gedaan te worden, moet, als het gedaan is, blijven.¹⁶ In elk geval is een ongeoorloofd huwelijk geen ongeldig huwelijk. Er bestaat ook geen bijbels gebod dat bij oprechte schuldbelijdenis een ongeoorloofd huwelijk ontbonden moet worden.

Te vrezen valt dat sommigen deze situatie zullen misbruiken om na een ongeoorloofde scheiding een nieuw burgerlijk huwelijk aan

13. M. Henry, *Verklaring van het Oude Testament*, deel III, z.j., blz. 361.

14. H.H. Grosheide, *Ezra-Nehemia*, 1963, blz. 268.

15. Paragraaf 5.5.5. van het rapport uit 2008.

16. M. Henry, *Verklaring van het Oude Testament*, deel III, z.j., blz. 361.

te gaan. De kerkelijke tucht wordt voor lief genomen, want na het huwelijk kan men toch niet terug en kan er 'zonder consequenties voor het nieuwe huwelijk' schuldbelijdenis worden gedaan. Het moge duidelijk zijn dat in deze gevallen het onderzoeken of de schuldbelijdenis oprecht is een moeilijke zaak is, en daarom zeer grondig onderzoek vereist. Het aanvragen van schuldbelijdenis blijft echter altijd de verantwoordelijkheid van de aanvrager en er dient door de kerkenraad met nadruk op gewezen te worden dat de Heere het hart aanziet.

4.2. Ambtsdragers

Terzake geldt voor ambtsdragers dat wat bijbels-ethisch voor een gemeentelid geldt, ook voor predikanten, ouderlingen en diakenen normatief is. Uit het voorafgaande blijkt dat er in het algemeen sprake moet zijn van grote terughoudendheid inzake opnieuw trouwen na een eerdere echtscheiding.

De Dordtse Kerkorde maakt desondanks onderscheid in de tucht over ambtsdragers en leden van de christelijke gemeente die niet in het ambt dienen. Ambtsdragers hebben immers vanuit de Heilige Schrift een voorbeeldfunctie.

4.2.1. Leviticus 21

Is een tweede huwelijk van ambtsdragers na echtscheiding wettig in het licht van Leviticus 21? Dit Schriftgedeelte onderstreept dat de voorbeeldfunctie erg belangrijk is. In vers 7 staat: 'Zij zullen geen vrouw nemen die een hoer of ontheilgde is, noch een vrouw nemen die van haar man verstoten is; want hij is zijn God heilig.' Dan is het niet juist om vanuit het tegenovergestelde te gaan redeneren in de zin van: Dus hertrouwen mag door een priester, als het maar niet met een hoer of een gescheiden vrouw is, want daar staat immers niets over in dit vers. Ook past geen redenering

naar analogie: Een ambtsdrager mag dus ook hertrouwen als dat maar niet met een hoer of een gescheiden vrouw is.

De nieuwtestamentische gegevens zijn duidelijk genoeg over de voorbeeldfunctie van een ambtsdrager. Deze gegevens worden bevestigd door 'hij is zijn God heilig'.

4.2.2. Herderlijke brieven

De Heilige Schrift is er heel duidelijk in dat aan mensen die een ambt vervullen bijzondere eisen moeten en mogen worden gesteld. Deze vereisten lezen we vooral in de herderlijke brieven. Zo geeft 1 Timothéüs 3:1-7 bijzondere richtlijnen voor het functioneren van ouderlingen. 1 Timothéüs 3:8-13 doet datzelfde ten aanzien van het vervullen van het diakenambt. En in 2 Timothéüs 4:1-5 gaat de apostel Paulus in op de inhoud van het ambt van predikant.

In 1 Timothéüs 3:2 zegt de apostel Paulus dat een opziener 'onberispelijk' moet zijn. Volgens de kanttekening bij de Statenvertaling duidt dat op 'zijn handel en wandel onder de mensen'.¹⁷

Ook dient een opziener 'éner vrouwe man' te zijn. De Statenvertalers leggen uit dat hij 'niet noodzakelijk getrouwd moet zijn, daar Paulus zelf niet getrouwd was, maar omdat hij niet veel vrouwen óf tegelijk óf de een na de ander door echtscheiding mocht hebben... wat in leraars niet geduld mocht worden'.¹⁸ Na verschillende overwegingen verklaart het gezaghebbende Bottenburgcommentaar dit als: een verbod van gehuwd zijn tegelijk met een ander óf een tweede huwelijk na ongeoorloofde echtscheiding. Van belang is wat de Studiebijbel hierbij opmerkt: 'Deze voorwaarde gaat uit van de normale situatie, waarin de meeste gehuwden getrouwd waren en vraagt om huwelijkstrouw... Ook

17. Kanttekening nr. 6.

18. Kanttekening nr. 7.

hoererij en hertrouwen na echtscheiding zijn in tegenspraak met de voorwaarde ‘man van één vrouw’ te zijn.’¹⁹

Het woord ‘eerbaar’ duidt volgens de kanttekening bij de Statenvertaling op iemand ‘die in zijn gedrag en gehele wandel eerbaar is en niets doet dan wat wel schikt en voegt’.²⁰

De uitdrukking ‘die zijn eigen huis wel regeert’ heeft volgens de kanttekening bij de Statenvertaling betrekking op onder andere ‘vrouw, kinderen...’²¹

Wat in de genoemde Schriftgedeelten aan de orde komt, heeft duidelijk te maken met de voorbeeldfunctie van ambtsdragers. Daarbij gaat het heel bijzonder over zijn opvattingen, dus over de leer én over zijn levensopenbaring. Wat is nu de bedoeling van het onderstrepen van die voorbeeldfunctie? Het gaat erom elke aanleiding te vermijden die mensen reden zou verschaffen de ambtsbediening – en daarmee ook Gods Naam – te lasteren.

4.2.3. Bevestigingsformulier

De formulieren tot bevestiging van dienaren des Woords en van ouderlingen en diakenen spreken de Heilige Schrift na. Zij houden ons de gereformeerde ambtsleer voor. Ook die formulieren onderstrepen de voorbeeldfunctie van een ambtsdrager.

De ambtsdrager dient volgens de formulieren een voorbeeld te zijn. In dit verband lezen we: ‘...maar zijt een voorbeeld der gelovigen in woord, in wandel, in liefde, in de geest, in geloof, in reinheid.’²² Elders lezen wij: ‘Heb acht op uzelf en op de leer...’²³

19. Studiebijbel, deel 8, Soest 1987, blz. 681-683.

20. Kanttekening nr. 9.

21. Kanttekening nr. 12.

22. 1 Timothéüs 4:12 geciteerd in het Formulier om de dienaren des Goddelijken Woords te bevestigen.

23. 1 Timothéüs 4:16.

En verder: 'Betoon uzelf in alles een voorbeeld van goede werken, betoon in de leer onvervalsheid, deftigheid, oprechtheid.'²⁴

Deze en andere Schriftplaatsen laten onze vaderen doorklinken in het Formulier om de dienaren des Goddelijken Woords te bevestigen, waar ze appellerend spreken over het '...als een voorbeeld der kudde geworden zijnde...' In het Formulier om ouderlingen en diakenen te bevestigen lezen wij: 'Heb acht op de vroomheid des levens...' En wat verder: '...goede voorgangers zijnde voor geheel het volk...' In het afsluitende gebed wordt de Heere gedankt voor het feit dat 'Gij thans in deze plaats verleend hebt mannen van goede getuigenis en die begaafd zijn met Uw Geest'.

Deze aspecten verdienen het dat ze worden meegewogen bij en doorklinken in de ambtelijke praktijk bij het stellen van kandidaten en bij het uitoefenen van het ambt. En er behoort in onze tijd een krachtig getuigenis uit te gaan van de kerk en haar vertegenwoordigers ten gunste van de waarde van Gods scheppingsinzetting en Zijn heilige bedoeling: trouw totdat de dood scheidt. Daarover mag een ambtsdrager in woord en daad geen enkele twijfel noch misverstand laten bestaan. Zorgdragen voor de gemeente Gods blijft immers de opdracht.

Resumerend kan worden gezegd dat het er vooral om gaat dat een ambtsdrager in zijn dienstwerk opbouwend bezig mag zijn voor de gemeente. Als het goed is, zal voor een ambtsdrager de heiligheid van ambt en huwelijk zeer zwaar wegen. Hij gaat daar gewetensvol mee om. Vanuit dat gezichtspunt en in het licht van de geciteerde passages uit de Heilige Schrift en de bevestigingsformulieren die dat Woord naspreken, wordt de ruimte voor ambtsdragers om opnieuw in het huwelijk te treden – hoewel Gods Woord geen expliciet verbod uitvaardigt – erg klein.

24. Titus 2:7.

DE WAARDEVOLLE ADVIEZEN VAN ONZE VADEREN

Wij staan in de gemeenschap van de kerk der eeuwen. De commissie heeft kennisgenomen van de opvattingen van onze vaders. Uit het kennismaken van de standpunten van de oude (gereformeerde) theologen rond het thema echtscheiding en hertrouwen, is de conclusie te trekken dat er altijd met deze problematiek geworsteld is: hoe moeten de Schriftgegevens toegepast worden in een concrete situatie en welke algemeen geldende lijn kan hieruit getrokken worden?

5.1. De Oude Kerk

De Oude Kerk verdedigde het monogame huwelijk als voor het leven gesloten; het huwelijk had een verbondskarakter. Men zag dit als het verbond van één man en één vrouw. Dit betekende dat na de dood van de man of de vrouw men als weduwe en weduwnaar door het leven ging.

Deze absolute monogamie is geen gemeengoed geworden in de kerk. Over het sluiten van een tweede huwelijk na overspel van een van de partijen bestond geen eenduidigheid. Dus blijkt uit onderzoek dat velen zich niet tegen een volgend huwelijk verzet hebben. Zolang echter de overspelige partij nog in leven was, moest van een tweede huwelijk, ook door de onschuldige partij, worden afgezien.

5.2. De Reformatie

Onderzoek laat zien dat vanaf de Reformatie onze reformatoren en latere gereformeerde vaders op onderdelen een verschillend standpunt innamen. De hoofdlijn was duidelijk: Na overspel is ontbinding van het huwelijk mogelijk.

Wat de ontbinding van het huwelijk na kwaadwillige verlating betreft, daarin is geen eenduidige lijn aan te wijzen. Wij zien bijvoorbeeld bij Luther een ruimere opvatting wanneer er sprake is van kwaadwillige verlating dan bij Calvijn. Uit de commentaren van Calvijn kunnen we leren dat hij met grote ernst tegen echtscheiding waarschuwt en op de bijstand van de Heilige Geest wijst als men bij grote moeilijkheden in het huwelijk in Gods wegen wandelt.

In zijn uitleg over 1 Korinthe 7 gaat het niet over de rechtvaardige oorzaak om iemand te verstoten, maar over de kwestie of een vrouw aan een ongelovige man verbonden moet blijven als dat gepaard moet gaan met verloochening van God. Als iemand voor de keus staat: God of mijn vrouw, dan kan het huwelijk stukgaan en kan het geboden zijn geen pogingen meer te ondernemen bij elkaar te blijven en een scheiding tegen te houden.

Tegen een volgend huwelijk spreekt Calvijn zich niet expliciet uit. Wel schrijft hij in zijn verklaring van 1 Korinthe 7:15 dat men hierin voorzichtig moet handelen.

Ook bij Beza komen wij twee gronden tegen voor echtscheiding: overspel en kwaadwillige verlating. Deze kwaadwillige verlating heeft dan echter wel altijd met de religie te maken. (1 Korinthe 7).

Bucer gaat in zijn benadering van echtscheiding vooral uit van het begrip *aequitas*, billijkheid (ontleend aan Erasmus). Hij komt tot een aanmerkelijk ruimere opvatting dan andere reformatoren

over echtscheiding en hertrouwen.

Hoewel Bucer begeert uit te gaan van de norm van de Heilige Schrift, kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat hij de objectieve norm van de Heilige Schrift te gemakkelijk prijsgeeft ten gunste van een subjectief gevoelen. De commissie trekt deze conclusie na bestudering van Bucers levensloop en levenswerk, die beide heel nauw met deze problematiek verweven zijn. Uiteindelijk heeft hij helaas in sommige gevallen bigamie getolereerd.

5.3. Latere gereformeerde theologen

Voetius noemde eveneens deze twee oorzaken voor echtscheiding. Echter, niet bij elke kwaadwillige verlating hoeft er sprake te zijn van een verlating vanwege religie om de verlaten partij recht op een volgend huwelijk te geven. Voetius redeneert volgens het principe van de analogie. Hij zegt: als een ten onrechte verlatene wegens de religie ontslagen is van de huwelijksband, dan geldt dat naar analogie voor elke verlatene wegens welke andere reden hij of zij dan ook ten onrechte verlaten mag zijn.

Deze redenering naar analogie wordt in latere tijd op de synodes diverse malen gebezigd. Met het risico dat deze vergaderingen daarin verder gingen dan Voetius ooit heeft bedoeld. Kwaadwillige verlating is geen scherp omlijnd begrip meer. In de discussies – tot aan de synodetafel toe – is opengebleven wat nu precies de grenzen zijn van een kwaadwillige verlating.

5.4. Uitspraken van onze vaders en deze tijd

Ook ds. G.H. Kersten heeft in zijn publicaties in *De Saambinder*, die later in boekvorm zijn verschenen, wel eens uitspraken gedaan over huwelijk en echtscheiding. Deze uitspraken hebben betrekking hebben op antwoorden naar aanleiding van vragen die hem

gesteld werden over een concrete situatie. Over een bepaalde, concrete situatie kunnen wij nu achteraf niet meer beoordelen. De uitspraken kunnen moeilijk als universeel en normatief voor de praktijk van heden dienst doen.

Er is een duidelijke reden waarom uitspraken van onze vaders niet zonder meer van toepassing verklaard kunnen worden voor deze tijd. De uitspraken zijn vaak gedaan naar aanleiding van concrete situaties. Dat leidt gemakkelijk tot casuïstiek. Gewoonten, opvattingen en culturele elementen speelden daarbij een rol, die in onze huidige maatschappij niet op deze wijze voorkomen. Een bekend voorbeeld is dat Bucer aan Philips von Hessen een tweede huwelijk toestond, zonder te scheiden van zijn eerste vrouw. Hij stond dus bigamie toe. Eenieder voelt aan dat Bucer wellicht de intentie had om barmhartig te willen zijn, maar dat hij hiermee de grenzen van Gods Woord overschreed.

Er is bovendien een niet onaanzienlijk verschil in uitspraken van kerkelijke vergaderingen over wat wel en niet is toegestaan rond echtscheiding of een nieuw huwelijk.

In de Westminster Confessie wordt op de vraag volgens welke gronden volgens Gods Woord een echtscheiding aangevraagd en verkregen worden, geantwoord: ‘...alleen overspel of een zodanig moedwillig verlaten, dat op geen enkele manier door de kerk of de burgerlijke overheid hersteld kan worden...’

Tijdens de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in 1923 was echter met name geen eenstemmigheid over de vraag of het een christen geoorloofd was echtscheiding op grond van kwaadwillige verlating aan te vragen. De Schrift zelf zou zich op dit punt niet ‘onvolkomen dubbelzinnig’ uitspreken, aldus de Synode.

De meeste deputaten die deze Synode van advies dienden in deze

zaak aanvaardden de beide gronden: overspel en kwaadwillige verlating. Ridderbos en later Greijdanus waren van gevoelen dat er slechts één echtscheidingsgrond, namelijk overspel kon gelden. Deze kwestie werd daarom door de synode van de Gereformeerde Kerken in 1923 niet beslecht. Ook daarna niet.

In de Christelijke Gereformeerde Kerken heeft de Generale Synode zich in 1959 gebogen over de echtscheidingskwesties. Ten aanzien van de kwaadwillige verlating oordeelde de synode: 'Omdat de vraag of een huwelijk in geval van kwaadwillige verlating mag ontbonden worden, en of in dat geval een nieuw huwelijk (door de onschuldige partij) mag worden aangegaan zolang de andere partij leeft, niet met voldoende zekerheid uit de Schrift bevestigend beantwoord kan worden, is het raadzaam, dat bij de beoordeling en behandeling van dergelijke gevallen grote voorzichtigheid wordt betracht.'

Binnen onze gemeenten heeft alleen de Synode van 1977 zich indringend met deze problematiek bezig gehouden.

Dit alles pleit ervoor om, met kennisname wat er in het verleden over deze (vaak pastorale) vragen gedacht en geschreven is, toch vooral de hoofdlijn vanuit Gods Woord te trekken en datgene waarover binnen het gereformeerde protestantisme van vroeger geen discussie was, vast te houden.

5.5. Conclusies

Wij constateren dat er door sommigen van onze vaders voor echtscheiding twee bijbelse gronden aanvaard zijn: overspel en kwaadwillige verlating. Duidelijk is echter dat er ten aanzien van kwaadwillige verlating bij onze reformatoren en gereformeerde voorvaders, gerelateerd aan de weerbarstige praktijk, op verschil-

lende wijze is gehandeld. Er is sprake van een grijs gebied, omdat er geen scherp omliggende bijbels gefundeerde afbakening van het begrip ‘kwaadwillige verlating’ gegeven kan worden.

In de lijn van onze opdracht en eveneens in de lijn van wat ons als commissie voor ogen staat, willen wij dicht bij de Schrift blijven. We kiezen daarom als uitgangspunt hetgeen Calvijn hiervan verwoord heeft naar aanleiding van zijn uitleg over 1 Korinthe 7: kwaadwillige verlating heeft altijd te maken met een godsdienstige achtergrond. Dit wordt in paragraaf 4.3 ook onder woorden gebracht.

Wij staan in de gemeenschap van de kerk der eeuwen, dat mag duidelijk zijn. Het is goed om in dit spoor te treden. Maar met alle waardering die wij hebben voor de oude en jongere gereformeerde vaders blijven toch de woorden van onze Nederlandse Geloofsbelijdenis waar dat er naast Gods Woord geen bindende autoriteit aan andere uitspraken gehecht mag worden; ook niet van godzalige vaders.²⁵

Ook wat de Dordtse Leerregels zeggen is in dit verband relevant: ‘dat zij van het geloof der Gereformeerde Kerken willen oordelen, niet uit lasteringen, die hier en daar uit samengeraapt zijn, ook niet uit private of bijzondere uitspraken van sommigen, zo oude als nieuwe Leraren (...), maar uit de openbare belijdenissen der Kerk zelf en uit deze verklaring der rechtzinnige leer, die met een eendrachtige overeenstemming van allen en een ieder lid der gehele Synode bevestigd is.’²⁶

Samenvattend kunnen we stellen dat:

- er met betrekking tot overspel veel eenduidigheid is in de loop van de geschiedenis;

25. Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikelen 5 en 7.

26. Dordtse Leerregels, Besluit.

- er met betrekking tot de uitleg van 1 Korinthe 7 en het begrip kwaadwillige verlating bij onze vaders sprake is van een ‘grijs’ gebied; er is geen eenduidige en consistente lijn aan te wijzen;
- er een grote hoeveelheid literatuur is over onhoudbare dan wel onmogelijke en/of schrijnende gevallen, waarin geworsteld is met de vraag of het huwelijk al of niet in stand kon blijven en het leven leefbaar (het terrein van de casuïstiek).

Tegelijkertijd geldt dat de kerkgeschiedenis ons leert dat keuzes die werden gemaakt in het verstaan van de Heilige Schrift met betrekking tot echtscheiding en hertrouwen mede bepaald werden door uitgangspunten die aan die keuzes ten grondslag lagen. Het kennismaken van de kerkgeschiedenis geeft ons als commissie de vrijmoedigheid om voor de keuzes die wij in dit rapport maken ons ook te laten leiden door een zestal uitgangspunten. We zijn ons ervan bewust dat we door deze gehanteerde uitgangspunten tot enkele andere keuzes komen dan sommige vaders. De keuzes, die wij in dit rapport hebben gemaakt, zijn terug te leiden tot een zestal uitgangspunten in ons verstaan van de Heilige Schrift. Deze uitgangspunten zijn:

1. Wij leggen de woorden van Christus over echtscheiding niet uit als een verbod op onwettige echtscheiding in een bepaalde situatie, maar als een algemeen verbod op echtscheiding.
2. Met betrekking tot het noemen van overspel door Christus in Mattheüs 9, zijn wij van mening dat Christus hier exclusief over overspel spreekt en overspel hier niet illustratief bedoelt.
3. Men mag uit de passages over de scheidbrief niet concluderen dat de Heere via Mozes hierdoor de echtscheiding, ook als er niet van overspel sprake is, vanwege de zonde heeft gesanctioneerd.

4. Zo is ook duidelijk hoe Christus' woorden met betrekking tot de scheidbrief respectievelijk de echtscheiding moeten worden uitgelegd: 'maar van den beginne is het alzo niet geweest'.
5. Wij moeten ons hoeden voor het principe van de analogie. Dit principe houdt in dat als zich vandaag vergelijkbare omstandigheden voordoen als in het Oude Testament, ook vergelijkbare maatregelen genomen moeten worden. Voor Bucer, bijvoorbeeld, is dit principe de reden om te komen tot actualisering van de praktijk van de scheidbrief. Calvin wijst dit principe van de analogie af, omdat God Zijn wil aan ons helderder heeft geopenbaard dan aan de Joden onder het Oude Testament.
6. Er is bij Paulus geen sprake van een uitbreiding van de mogelijkheden tot echtscheiding ten opzichte van wat Christus heeft onderwezen.

DE WEERBARSTIGE PRAKTIJK

Dat er klemmende praktijksituaties in huwelijken zijn, zal niemand ontkennen. Er kan sprake zijn van mishandeling in fysieke zin. De ene echtgenoot wordt door de ander geslagen, soms zelfs afgeranseld, van de trap gesmeten, opgesloten en wat dies meer zij. De mishandeling kan ook psychisch van aard zijn. De ene echtgenoot wordt door de ander voortdurend gekleineerd, figuurlijk in de hoek gezet, beledigd of bespot. Deze vormen van mishandeling kunnen zich ook tot de kinderen uitstrekken of de kinderen alleen betreffen. Het kan het onder één dak wonen van man en vrouw tot een ondraaglijke last maken voor de aan mishandeling onderworpen echtgenoot of echtgenote.

Ook andere gevallen van klemmende praktijksituaties zijn denkbaar. Wanneer de man zijn vrouw of andersom gebruikt uitsluitend of nagenoeg uitsluitend als seksueel lustobject. Of als een van de echtgenoten een relatie onderhoudt met een ander dan de eigen echtgenoot die regelmatig de grenzen van het fatsoenlijke en eerbare overschrijdt. Wat kan er dan niet een leed geleden worden.

Moet er in dit soort klemmende praktijksituaties toch niet een oplossing worden gezocht vanuit de liefde en de billijkheid? Zeker, de kerk en de christelijke hulpverlening hebben daarin een belangrijke taak. Maar betekent dat ook dat daarom de norm moet worden verlaten met het oog op de situatie?

Door de hele geschiedenis van de kerk en die van de christelijke

ethiek heen zien we dat de notie van de billijkheid voortdurend ter sprake komt.

Met het oog op de billijkheid heeft Beza het begrip kwaadwillige verlating wel erg ruim geïnterpreteerd. Zo ruim, dat wanneer een man zijn vrouw in de steek liet en naar elders trok, dat te vergelijken viel met de verstoting door een ongelovige uit 1 Korinthe 7. Voetius ging nog een stap verder: Iemand die zijn vrouw in de steek laat, om welke reden dan ook, verbreekt het huwelijk net zo grondig als de man in Korinthe die vanwege de religie zijn vrouw de rug tokeert. Stel voor, zegt Voetius, dat dit niet het geval zou zijn. Dan zou de misdadige man aan een jonge vrouw of een misdadige vrouw aan een jonge man levenslang de status van 'weduwe' of 'weduwenaar' kunnen opleggen. Zulke misdadige mensen zouden de andere partij daarmee beroven van het gebruik en de vruchten van het huwelijk.

Beza en Voetius hebben daarmee willen betogen dat er allerlei situaties zijn waarin een scheiding onvermijdelijk is en het verbod op een volgend huwelijk niet geldt voor de partij die goddeloos behandeld is. Ook hun pastorale bewogenheid was groot.

Deze interpretatie is door anderen afgewezen, onder andere door Ursinus en à Marck. De commissie wijst deze interpretatie ook af. De heiligheid van het huwelijk, het onverbreekbare karakter daarvan, tegen de tijdgeest in, mag niet ontkracht worden. De billijkheid mag niet de norm voor de praktijk worden. De norm is alleen Gods Woord. Alzo spreekt de Heere.

De commissie wijst in dit verband opnieuw op het besluit van de Synode van Dordrecht 1618/1619 dat de kanttekeningen geen nadere ontwikkeling van de leer mochten bevatten. Beslissend is onze houding tegenover Gods Woord. De huwelijkstrouw is in het Woord indringend getekend, vanaf het 'been van mijn benen en vlees van mijn vlees' in het paradijs (Genesis 2:23) tot de vergelijking met de innige eenheid tussen Christus en Zijn

gemeente (Efeze 5:32), die tot in eeuwigheid onder het beeld van bruidegom en bruid stand zal houden (Openbaring 21:9). We mogen de vastheid van het Woord niet opgeven ten gunste van een vastgelopen situatie.

Natuurlijk moeten er wel oplossingen gezocht worden in klemmende praktijksituaties. Helaas is er in dergelijke gevallen veelal sprake van geheime zonden. Maar ook kan er sprake zijn van ernstige verstoorde verhoudingen, als gevolg van ingrijpende chronische, psychiatrische problematiek. Maar waar een dergelijke situatie bekend is of wordt, zal alles gedaan moeten worden om de situatie voor beide partijen weer dragelijk te maken.

Door middel van professionele hulp moet geprobeerd worden de dader van de mishandeling van het verkeerde van zijn gedrag te overtuigen. Soms kan het zelfs uit therapeutisch oogpunt nodig zijn dat de echtelieden tijdelijk niet onder één dak wonen. Niet alleen als een soort afkoelingsperiode, maar vooral om te proberen in die tijd door middel van professionele en pastorale begeleiding de situatie te normaliseren, zodat de echtelieden na verloop van tijd het huwelijksleven weer kunnen voortzetten. Niet alle problemen zullen met behulp van (professionele) hulpverlening kunnen worden opgelost. Ook moeten wij er in de pastorale praktijk rekening mee houden dat wij in deze bedeling in een gebroken wereld leven.

Wanneer er sprake is van een levensbedreigende situatie kan een kerkenraad in het uiterste geval berusten in een scheiding van tafel en bed. Deze scheiding van tafel en bed moet door de rechter worden uitgesproken. Het huwelijk is dan nog gewoon intact. De verplichting tot samenwoning wordt voor de duur van deze scheiding opgeheven. De scheiding van tafel en bed kan het gehele verdere leven van de echtelieden duren. Het gevaar is ech-

ter dat na drie jaar een van beide echtelieden echtscheiding kan aanvragen zonder dat de ander het daarmee eens is. Die eis wordt door de rechtbank altijd ingewilligd. Kerkenraden moeten zien te voorkomen dat zo'n huwelijk wordt ontbonden. Door middel van pastoraat en professionele hulpverlening moet de periode van de scheiding van tafel en bed niet langer zijn dan nodig om onder Gods zegen weer te komen tot normale verhoudingen.

De kerk zal zich nooit mogen neerleggen bij verstoorde huwelijksverhoudingen. Daarom zal de kerk bij huwelijksmoeilijkheden moeten streven naar verzoening en herstel van de relatie. Dat er dan in de weerbarstige praktijk van alle dag toch huwelijken ontbonden worden, mag niet voor rekening van de kerk komen. De kerk moet de norm in gehoorzaamheid aan Gods Woord en op een liefdevolle wijze hanteren.

De nood die er in veel huwelijken is, kunnen wij niet wegcijferen. Het zoeken van openingen om onder de vastheid van de Schrift uit te komen met het oog op de billijkheid, is echter een remedie die ons tégenover de Schrift plaatst. Hoe moeilijk het ook is, maar aan het gaan in het spoor van Gods geboden geeft God Zijn hulp en zegen, en daarbuiten niet.

Het huwelijksformulier verwoordt zeer pastoraal dat Christus 'de getrouwen Zijn hulp en Zijn bijstand altijd wil bewijzen, ook wanneer men zulks allerminst verwacht'. Dit formulier zegt heel indringend: 'Daarom zult gij ook alles (in voorspoed en tegenspoed) wat u daarin (in de heilige huwelijke staat) overkomt, met geduld en dankzegging aannemen, als van de hand des Heeren; zo zal het u ook alles ten beste en ter zaligheid gedijen.'

Hoe moeilijk het ook kan zijn, maar dáárom, omdat God de gehuwden samengevoegd heeft, zal Hij Zijn zegen voor de tijd (alles ten beste) en zelfs voor de eeuwigheid (ter zaligheid) geven als we in het spoor van Zijn geboden gaan.

CONCLUDERENDE OPMERKINGEN

7.1. Concluderende opmerkingen betreffende echtscheiding en hertrouwen

1. Echtscheiding is na bewezen overspel toegestaan, maar niet geboden. Daarbij moet overspel geïnterpreteerd worden als perverse lichamelijke intimiteit, zoals in paragraaf 2.5. van dit rapport is aangegeven.
2. Hoewel sommigen van onze gereformeerde vaders de causa religionis als grond zagen voor een legitieme echtscheiding, mag op exegetische gronden ontbinding van het huwelijk in deze situatie niet worden gezocht. Wil de ongelovige de ander toch verlaten, dan behoeft de gelovige dit echter niet ten koste van alles te verhinderen.
3. De kerk zal als regel niet mogen aandringen op echtscheiding noch die adviseren. Zij zal, integendeel, moeten wijzen op de noodzakelijkheid van verzoening. Heenwijzend naar de vergevende liefde van God in en door Jezus Christus door de vernieuwende kracht van de Heilige Geest, moet de kerk onder Gods zegen alles in het werk stellen om te komen tot herstel van gebroken verhoudingen.
4. Een tweede huwelijk is mogelijk en kan kerkelijk bevestigd worden, indien een van de echtgenoten is overleden; de dood maakt scheiding. Dit geldt ook wanneer een van de echtge-

noten is overleden van het eerdere huwelijk dat middels door een ongeoorloofde scheiding is beëindigd; er dient in dit geval wel grote terughoudendheid in acht genomen te worden.

5. Een tweede huwelijk met kerkelijke bevestiging is ook mogelijk nadat het eerdere huwelijk is ontbonden op grond van overspel. Hoererij binnen het huwelijk (overspel) is een dermate uitzonderlijke en diepingrijpende zaak, dat daardoor het huwelijk in zijn diepste wezen wordt verbroken.

Degene die wenst te hertrouwen zal moeten aantonen dat het eerdere huwelijk ontbonden is na gebleken overspel, zoals onder punt 7.1.1. bedoeld.

a) Het ingediende bewijs zal in het kader van hoor en wederhoor geverifieerd moeten worden bij degene die vermeend overspel heeft gepleegd.

b) De kerkenraad dient te wegen of er sprake is geweest van overspel zoals in dit rapport is omschreven.

c) Nodig is om een beroep te doen op eerlijkheid en het geweten voor Gods aangezicht.

d) Niet zelden onttrekt zich een van beide echtgenoten aan elke vorm van onderzoek. Soms maakt hij/zij zich onbereikbaar. Als iemand zich volstrekt onttrekt aan een onderzoek, weegt de kerkenraad de informatie van degene die wel bereid is zich te laten horen op betrouwbaarheid.

e) Wanneer zich een situatie voordoet waarbij kerkenraden van verschillende gemeenten zijn betrokken, dient broederlijk overleg plaats te vinden tussen deze kerkenraden, alvorens tot een uitspraak te komen.

De volgende situaties dienen met onderscheid behandeld te worden:

- a. wanneer dit overspel is aangetoond voordat het huwelijk was

- ontbonden. Hierbij geldt de hierboven genoemde regel.
- b. wanneer dit overspel plaatsvond voordat het huwelijk was ontbonden, maar pas kon worden aangetoond na de echtscheiding. De scheiding die eerder door de kerk als ongeoorloofd werd beoordeeld, kan na heroverweging op grond van nieuwe feiten alsnog als ontbonden op grond van overspel aangemerkt worden;
 - c. een nieuw huwelijk is niet vanzelfsprekend toegestaan indien een der oorspronkelijke echtgenoten pas na de echtscheiding overspel heeft gepleegd. Hertrouwen in deze situatie vereist grote terughoudendheid.

De kerkenraad is verantwoordelijk om in ieder specifiek geval een eigenstandige afweging te maken met inachtneming van de duidelijke regel zoals onder a) en b) verwoord. Zie paragraaf 3.1.d.

- 6. In alle andere dan onder de punten 7.1.4 en 7.1.5 genoemde gevallen is een tweede huwelijk op bijbelse gronden niet toegestaan.
- 7. Uitgaande van de schriftuurlijk verantwoorde gedachte dat voor ambtsdragers geen andere regels gelden dan voor gemeentenleden die geen ambtsdrager zijn, kan hertrouwen aan een ambtsdrager die na bewezen overspel van zijn vroegere echtgenote gescheiden is niet zonder meer worden verboden. Wel is luisterend naar de Schrift over de eisen voor een ambtsdrager en gelet op de voorbeeldfunctie die ambtsdragers hebben de ruimte voor het aangaan van een tweede huwelijk erg klein.
- 8. Bij het voornemen tot hertrouwen van een ambtsdrager is de toetsing van de vraag of de voorbeeldfunctie niet in het geding raakt, voorbehouden aan de kerkenraad. Deze raadpleegt de consulent. Het verdient aanbeveling dat de consulent een

andere predikant bij de kwestie betreft.

Uiteraard mag iemand nooit fungeren als rechter in eigen zaak. Derhalve zal de kerkenraad ook wanneer de ambtsdrager die wil hertrouwen zelf de predikant van de gemeente is daarbij de consulent en nog een andere predikant betrekken. Voor de hand ligt dat degenen die toetsen niet bij de zaak betrokken zijn.

7.2. Concluderende opmerkingen betreffende kerkelijke tucht

1. Indien echtscheiding plaats heeft op volgens de kerk onschriftuurlijke gronden, zal de kerkelijke tucht moeten worden toegepast op de schuldige partij(en).
2. Wanneer na een volgens de kerk ongeoorloofde scheiding een nieuw huwelijk volgt, zal hieraan geen kerkelijke medewerking kunnen worden verleend. Zie artikelen 7.4.1. en 7.1.5. voor uitzonderlijke gevallen waarin een nieuw huwelijk door de kerk toch geoorloofd kan worden geacht.
3. Hoewel herstel van het door de zonde ontstane kwaad hier meestal niet mogelijk is, kunnen leden van de kerk op wie de kerkelijke tucht is toegepast, in hun volle rechten hersteld worden na getoond berouw, bewezen christelijke levenswandel en gedane schuldbelijdenis. Hierbij dient in acht genomen te worden dat het afleggen van schuldbelijdenis op zich niet de weg opent tot hertrouwen en dat, wanneer hertrouwen Schriftuurlijk mogelijk is, er geen zaken meer mogen liggen waarover schuldbelijdenis moet worden afgelegd.

7.3. Concluderende opmerkingen betreffende het respecteren van de burgerlijke overheid

1. De kerk roept de overheid op om in wetgeving en rechtspraak gestalte te geven aan hetgeen God over de goede orde van het huwelijk heeft geopenbaard in Zijn Woord.
2. In de regel erkent de kerk de beslissing van de overheid in echtscheidingsgevallen, althans zeker voor wat de (rechts)gevolgen daarvan betreft. Niettemin behoudt de kerk op grond van de Heilige Schrift het recht tot een eigen oordeel over zulk een echtscheiding.

7.4. Concluderende opmerkingen betreffende het pastoraat

1. De synode verzoekt de kerkenraden om met het oog op het vasthouden aan het bijbelse karakter van het huwelijk, tegen de geest van de tijd in, aan het zevende gebod in het algemeen en het huwelijk in het bijzonder op diverse wijzen meer dan gewone aandacht te besteden.
2. De gevraagde aandacht dient een plaats te ontvangen binnen catechese en prediking, of – waar dat mogelijk is – tijdens speciale huwelijks catechese. Ook zou bij voorbeeld in het kader van de belijdeniscatechisatie het huwelijksformulier kunnen worden doorgesproken. Tevens kan het genoemde onderwerp worden besproken tijdens gemeenteavonden.